

4. Arz ve Talep Gelişmeleri

2014 yılı son çeyreğinde Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) yıllık bazda yüzde 2,6 oranında artmıştır. Böylece 2014 yılı büyüme oranı, geçmiş dönemlere ait verilerin yukarı yönlü güncellenmesinin etkisiyle yüzde 2,9 olmuştur. Üretim tarafından değerlendirildiğinde, son çeyrekte inşaat dışındaki sektörlerin katma değerleri yıllık bazda artmıştır. 2014 yılı genelinde ise kuraklık nedeniyle oluşan ürün kayıplarının etkisiyle tarım katma değeri yıllık büyümeye düşüş yönünde katkı verirken inşaat, sanayi ve hizmetler katma değerleri artmıştır. Harcama yönünden incelendiğinde, yılın ikinci yarısında özel kesim tüketim ve makine-teçhizat talebi dönemlik bazda artarak büyümeye olumlu katkı sağlarken kamu kesiminin büyümeye katkısı daha ılımlı olmuştur. Son çeyrekte ithalatın ihracattan daha hızlı artması neticesinde net ihracat büyümeye olumsuz katkı yapmıştır. 2014 yılı geneline bakıldığında, Avrupa ülkelerinde görülen düşük büyüme ve çevre ülkelerdeki jeopolitik problemler ihracatı sınırlamıştır. Buna karşılık net ihracat 2014 yılında büyümeye en yüksek katkı sağlayan talep bileşeni olmuştur.

2015 yılı ilk çeyreğine ilişkin açıklanan veriler iktisadi faaliyette zayıf bir görünüme işaret etmektedir. Sanayi üretimi Ocak-Şubat döneminde 2014 yılı son çeyreğine kıyasla değişmemiştir. PMI ve İktisadi Yönelim Anketi (İYA) Mart ayında zayıf bir üretim seviyesine işaret etmektedir. Mevcut göstergeler ilk çeyrekte hem iç talepte hem de dış talepte azalışa işaret ederken dış talepteki azalışın daha kuvvetli olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim altın hariç ithalat ılımlı bir oranda artarken altın hariç ihracatın gerilemesi neticesinde talep bileşenlerinin dengelenmesinde 2014 yılının ikinci yarısından itibaren görülen bozulma Ocak-Şubat döneminde de sürmüştür. Bu çerçevede, iktisadi faaliyetin yılın ilk çeyreğinde zayıf seyretmesi beklenmektedir.

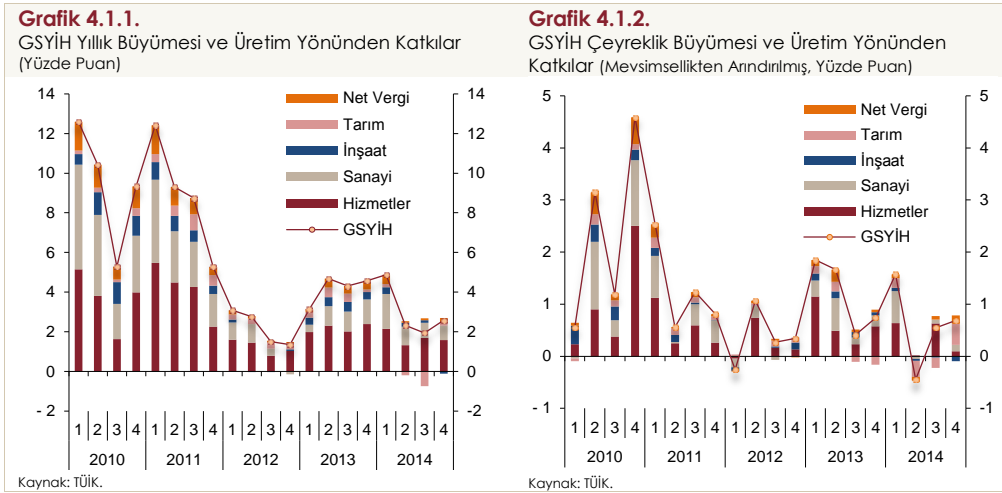
2015 yılı geneline ilişkin görünüm Ocak Enflasyon Raporu'na göre değerlendirildiğinde, iç talebi etkileyen güven, finansal koşullar ve gelir kanallarının desteğinin öngörülenden daha zayıf gerçekleştiği görülmektedir. İlk çeyrekte tüketici kredisi faiz oranlarındaki artış ve Türk lirasındaki değer kaybı finansal koşulların tüketim talebine artırıcı yönde destek vermediğine işaret ederken, güven endekslerinde görülen azalışlar da tüketicilerin harcama yapma eğilimlerinin azaldığına işaret etmektedir. İstihdam beklentilerindeki zayıflama gelir kanalının desteğinin de öngörülenden zayıf olabileceğine işaret etmektedir. Bu görünüm altında özel tüketimin ilk çeyrekte zayıf seyredeceği sonrasında ise ılımlı ve kademeli şekilde toparlanacağı öngörülmektedir. Yatırım talebini etkileyen unsurların ilk çeyrekteki gelişimi incelendiğinde TL'deki değer kaybının devam ettiği, kurdaki oynaklığın arttığı ve yatırımcı güveninin zayıfladığı görülmektedir. Bu çerçevede, yatırımların yılın ilk yarısında zayıf seyredeceği, yılın ikinci yarısında ise finansal koşullarda iyileşme olması durumunda, toparlanma eğilimine girebileceği tahmin edilmektedir. Dış talebe ilişkin jeopolitik gelişmeler kaynaklı aşağı yönlü riskler devam ederken, Avrupa'daki toparlanma işaretleri ihracatımız açısından olumlu bir gelişme olarak görülmektedir. 2015 yılında iç talebin dış talepten daha güçlü olacağı beklentisi sürerken mevcut görünüm büyüme üzerindeki aşağı yönlü risklerin bir önceki rapor dönemine göre arttığına işaret etmektedir.

Çıktı açığına ilişkin göstergeler 2015 yılı ilk çeyreğinde talep koşullarının enflasyona düşüş yönünde verdiği desteğin arttığına işaret etmektedir. Nitekim imalat sanayi kapasite kullanım oranı ilk çeyrekte dönemlik bazda bir değişim göstermemekle beraber Şubat ve Mart aylarında gerilemiştir. İşgücü piyasasına ilişkin en güncel göstergelerden İYA ve PMI anketleri yılın ilk çeyreğinde imalat sanayi

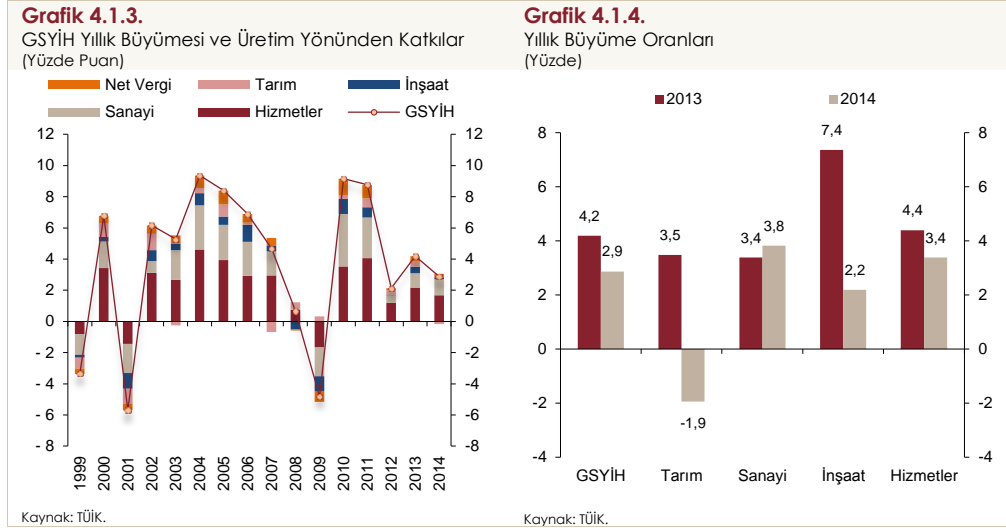
istihdamında zayıf bir görünüme işaret etmektedir. Sonuç olarak, 2015 yılında toplam talep koşullarının enflasyondaki düşüş sürecini desteklemeye devam edeceği öngörülmektedir. Dış ticaret hadlerindeki iyileşmenin ve mevcut makroihtiyati çerçevenin de cari işlemler dengesindeki iyileşmeyi destekleyeceği tahmin edilmektedir.

4.1. Arz Gelişmeleri

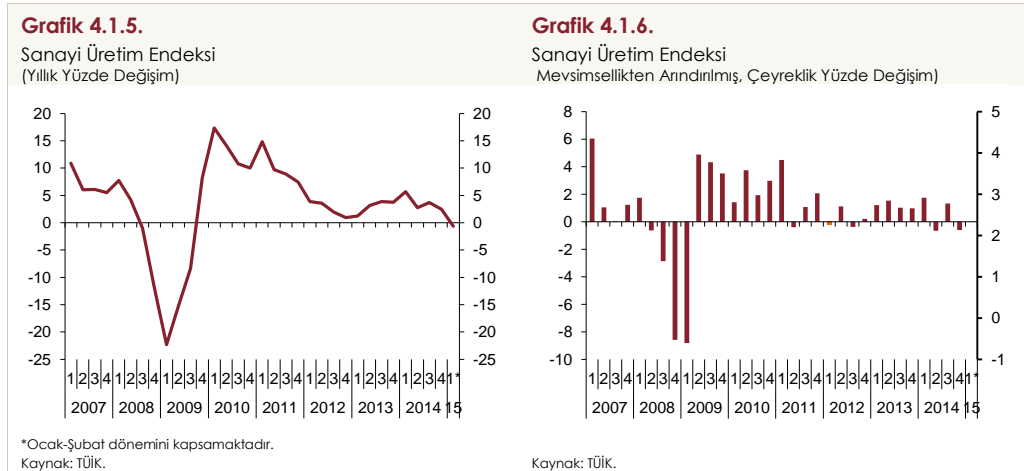
TÜİK tarafından açıklanan verilere göre, GSYİH 2014 yılının son çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre yüzde 2,6 oranında artmıştır (Grafik 4.1.1). Böylelikle, 2014 yılı büyüme oranı yüzde 2,9 olarak gerçekleşmiştir. Üretim yönünden incelendiğinde, yıllık bazda son çeyrekte inşaat haricindeki sektörlerin katma değeri artarken, inşaat katma değeri yüzde 2,0 oranında gerilemiştir. Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış verilere göre ise GSYİH bir önceki çeyreğe göre yüzde 0,7 oranında artış kaydetmiştir. Bu dönemde, tarım katma değeri üçüncü çeyreğe göre yüzde 4,8 artarak çeyreklik büyümeye en yüksek katkıyı yapan sektör olmuştur (Grafik 4.1.2). Diğer taraftan, sanayi ve hizmet katma değerlerindeki artışlar sınırlı düzeylerde kalmıştır. İnşaat katma değeri ise yüzde 1,7 oranında gerilemiştir.

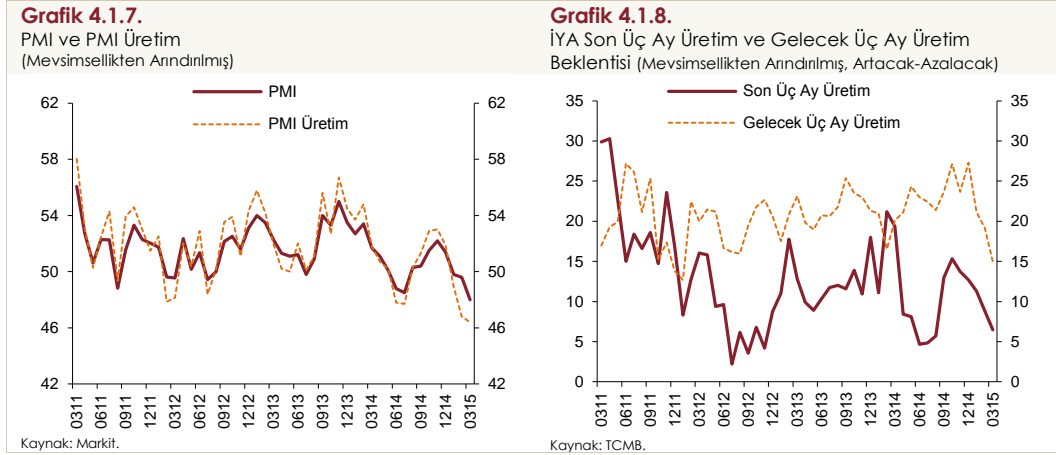

2014 yılında kuraklık nedeniyle tarımsal üretimde gerçekleşen kayıpların 2014 yılı büyümesini sınırladığı görülmektedir. Nitekim tarım katma değerinin bir önceki yıla göre yüzde 1,9 gerilemesi büyümeye düşürücü yönde 0,2 puan katkı yapmıştır (Grafik 4.1.3). Büyümenin tarım hariç bakıldığında yüzde 3,4 ile daha yüksek oranda olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, 2014 yılında inşaat, sanayi ve hizmetler katma değerlerindeki artışlar sırasıyla yüzde 2,2, 3,8 ve 3,4 olmuştur. Bu görünüm, 2014 yılındaki büyümenin 2013 yılı büyümesinin altında gerçekleşmesinde inşaat ve hizmet sektörlerinin de etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Grafik 4.1.4). Özellikle kamu inşaat faaliyetlerindeki gerilemenin etkisiyle inşaat katma değerinin artış hızındaki yavaşlama daha belirgin hale gelmiştir. Öte yandan, yıl boyunca gerek yurt içi gerekse de yurt dışı talepte yaşanan olumsuzluklara rağmen sanayi katma değerinin artış hızındaki yükselme kayda değer bir gelişmedir.

Sanayi üretimi yıllık artış hızında 2014 yılı dördüncü çeyreğindeki yavaşlamanın Ocak-Şubat ayları itibarıyla güçlenerek devam ettiği görülmektedir (Grafik 4.1.5). Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış verilere göre Ocak-Şubat döneminde sanayi üretimi 2014 yılı son çeyreğine kıyasla artış kaydetmemiştir (Grafik 4.1.6). Küresel para politikalarına yönelik belirsizlik ile birlikte finansal piyasalarda özellikle döviz kuru kaynaklı gözlenen oynaklığın yurt içi talep üzerindeki olumsuz etkilerinin yanı sıra, parite etkisi ve yurt dışı talepte bir canlanma olmaması sonucunda zayıf seyreden ihracat sanayi üretimi artışını sınırlamıştır. Buna ek olarak, Ocak ve Şubat aylarındaki olumsuz hava şartlarının başta inşaat faaliyeti ile doğrudan ilişkili sektörler aracılığıyla olmak üzere sanayi üretimi üzerinde ek bir düşürücü etki yaptığı değerlendirilmektedir. Mart ayına ilişkin göstergeler Ocak ve Şubat aylarındaki zayıf görünümün devam edebileceğine işaret etmektedir. Nitekim PMI göstergeleri 50 seviyesinin belirgin olarak altında değer alırken, İYA son üç ay üretim hacmi sorusu da düşüş eğilimini sürdürmektedir (Grafik 4.1.7 ve 4.1.8). Ayrıca, Mart ayının son gününde Türkiye genelinde yaşanan elektrik kesintisinin de Mart ayı sanayi üretimi üzerinde bir miktar düşürücü etki yapması beklenmektedir. Bu bilgiler ışığında, yılın ilk çeyreğinde mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış sanayi üretiminin azalış gösterebileceği tahmin edilmektedir.

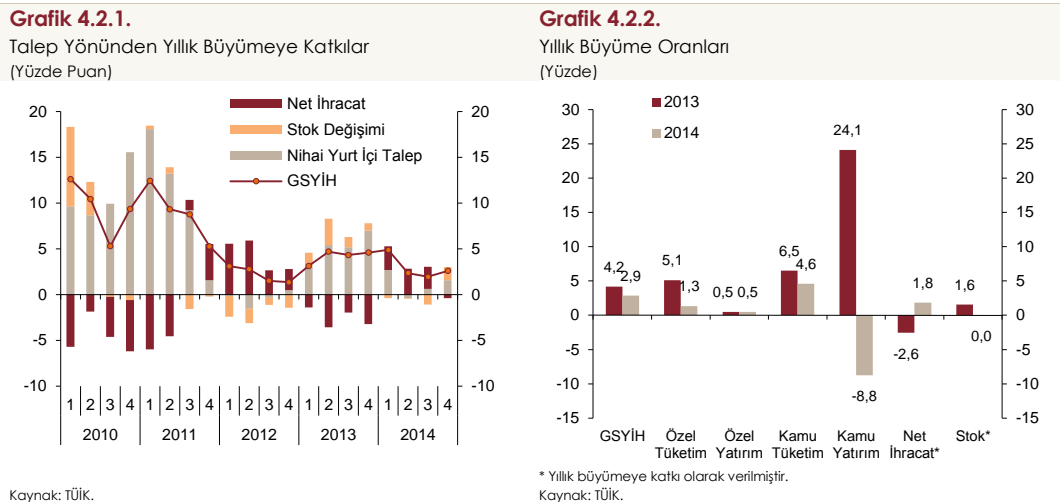

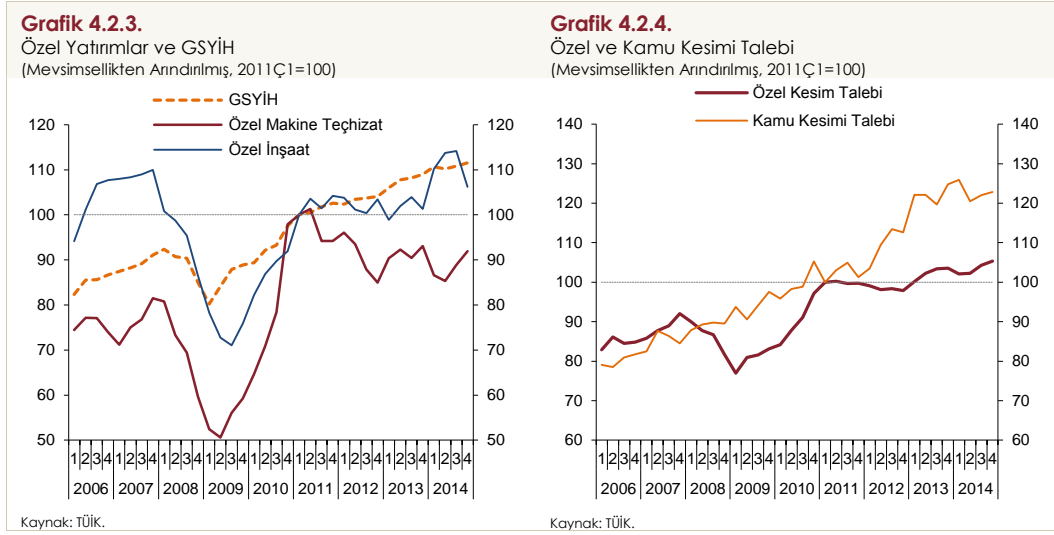
Toplam talep koşullarındaki mevcut görünümün sürmesi durumunda sanayi üretimi ve hizmetler katma değerinde hızlı bir toparlanma beklenmemektedir. Ancak yılın ikinci yarısında belirsizliklerin azalması ve yurt dışı talepte beklenen toparlanmanın gerçekleşmesi durumunda sanayi üretiminde bir ivmelenme gözlenebilecektir. Diğer taraftan, 2015 yılında tarımsal üretimin 2014 yılından daha iyi olması beklenmekte ve 2014 yılının aksine tarım katma değerinin büyümeyi destekleyeceği tahmin edilmektedir. Bu bilgiler ışığında 2015 yılında GSYİH'nin ılımlı bir artış sergileyeceği tahmin edilmektedir.

4.2. Talep Gelişmeleri

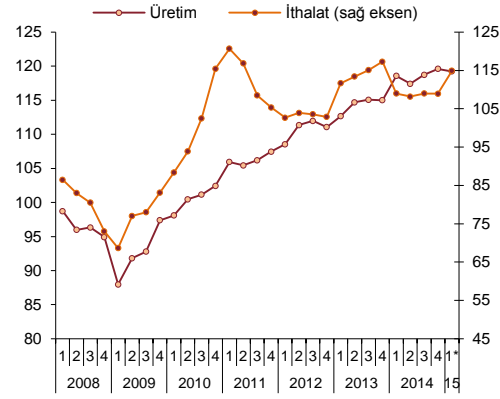
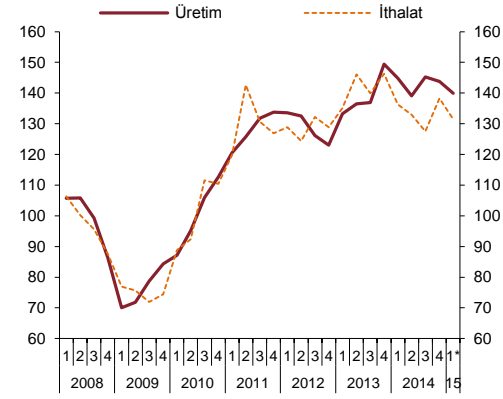
2014 yılı dördüncü çeyreğine ilişkin GSYİH verileri harcama yönünden değerlendirildiğinde, yılın üç çeyreğinin aksine net ihracat yıllık büyümeye negatif katkı yaparken, nihai yurt içi talebin katkısı özellikle özel tüketim kaynaklı olarak önceki iki çeyreğe kıyasla belirgin bir artış kaydetmiştir (Grafik 4.2.1). Yıl geneline bakıldığında, büyümenin kompozisyonunda 2013 yılına kıyasla değişim gerçekleştiği görülmektedir. Finansal koşullardaki sıkılaştırma ve alınan makroihtiyati tedbirlerin etkisiyle özel tüketim harcamalarının sınırlanması ve kamu harcamalarındaki yavaşlama ile birlikte nihai yurt içi talebin artış hızı da 2013 yılına kıyasla yavaşlamış ve büyümeye katkısı 1,1 puan ile sınırlı kalmıştır. Öte yandan, net ihracatın büyümeye katkısı ihracattaki artış ve ithalattaki durağan seyir neticesinde pozitifte dönerek 1,8 puan olmuştur (Grafik 4.2.2). Stok değişimleri ise 2014 yılı büyümesine katkıda bulunmamıştır.

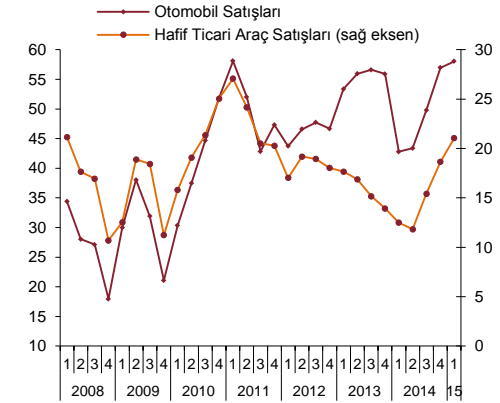
Yılın ilk yarısında, artan belirsizlikler, finansal koşullardaki sıkılaştırma ve alınan makroihtiyati tedbirlerin etkisiyle gerileme kaydeden özel tüketim harcamaları yılın ikinci yarısında söz konusu belirsizliklerin azalması ve finansal koşullardaki gevşeme sonucunda toparlanma eğilimine girmiş ve bu eğilim son çeyrekte üçüncü çeyreğe göre daha da belirginleşmiştir. Son çeyrekte özel inşaat yatırımlarındaki düşüşe karşın, özel makine teçhizat yatırımlarındaki toparlanmanın devam etmesiyle birlikte özel yatırım harcamaları yataya yakın seyretmiştir (Grafik 4.2.3). Diğer taraftan, bu dönemde kamu tüketimi yatay seyredirken 2014 yılı başından bu yana gerileyen kamu yatırımları yüzde 2,8 oranında artarak dönemlik büyümeye artış yönünde katkı sağlamıştır. Son iki çeyrekteki artışa rağmen kamu kesimi talebi ilk çeyrek seviyesinin altında kalmaya devam etmiştir (Grafik 4.2.4). Kamu kesimi talebinin yıl genelinde büyümeye katkısı ise 0,1 puan ile geçmiş yıllara ve tarihsel ortalamalara göre sınırlı düzeyde kalmıştır.

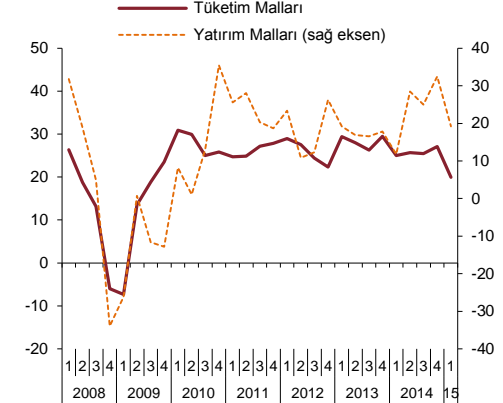
2015 yılı ilk çeyreğine ilişkin veriler yurt içi talepte geçen yılın ikinci yarısında başlayan toparlanmanın bu dönemde duraklayabileceğine işaret etmektedir. Ocak-Şubat döneminde tüketim malları üretimi gerileme kaydederken, tüketim malları ithalatı binek otomobil kaynaklı artış kaydetmiştir (Grafik 4.2.5). Yatırımlara ilişkin göstergelerden makine-ekipman üretimi ve ithalatında da bu dönemde düşüş gözlenmektedir (Grafik 4.2.6). Diğer taraftan, otomobil satışlarındaki artış hızının bir miktar yavaşladığı, hafif ticari araç satışlarındaki hızlı artış eğiliminin ise sürdüğü görülmektedir (Grafik 4.2.7). Bu dönemde tüketici güvenindeki belirgin düşüş tüketim talebi üzerindeki en önemli risk unsuru olarak belirlemektedir. Benzer şekilde üreticilerin sipariş beklentilerinde de düşüşler gözlenmektedir (Grafik 4.2.8).

Grafik 4.2.5.Tüketim Malları Üretim ve İthalat Miktar Endeksleri
(Mevsimsellikten Arındırılmış, 2010=100)* Ocak-Şubat dönemini kapsamaktadır.
Kaynak: TÜİK, TCMB.**Grafik 4.2.6.**Makine-Ekipman Üretim ve İthalat Miktar Endeksleri
(Mevsimsellikten Arındırılmış, 2010=100)

Kaynak: TÜİK, TCMB.

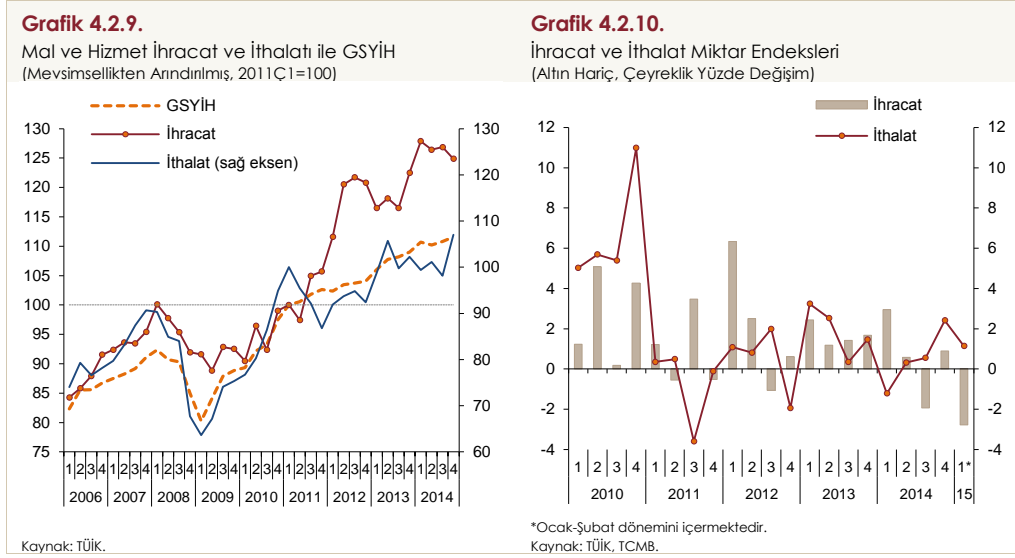
Grafik 4.2.7.İç Piyasa Araç Satışları
(Mevsimsellikten Arındırılmış, Bin Adet)

Kaynak: ODD, TCMB.

Grafik 4.2.8.İYA-İç Piyasa Sipariş Beklentileri
(Mevsimsellikten Arındırılmış, Artacak-Azalacak)

Kaynak: TCMB.

Yılın ilk yarısında küresel ve yurt içi belirsizliklerin etkisine bağlı olarak zayıflayan iç talebin büyüme üzerindeki olumsuz etkilerini sınırlayan dış talep, yılın ikinci yarısında küresel ekonomideki yavaşlama ve jeopolitik gelişmeler kaynaklı olarak zayıflamıştır. Mal ve hizmet ihracatındaki artış 2014 yılı ilk çeyreğinden sonra yerini düşüşe bırakırken, ithalat yurt içi talepteki toparlanma ve altın ithalatındaki artış ile birlikte yükselişe geçmiştir (Grafik 4.2.9). Küresel ekonomideki gelişmelerin ihracat üzerindeki etkisini daha net gözlemleyebilmek için altın hariç ihracat miktar endeksi değerlendirildiğinde, son çeyrekte ihracatın sınırlı oranda arttığı görülmektedir. Diğer taraftan, ilk çeyrekte altın hariç ihracat belirgin bir düşüş kaydederken, altın hariç ithalat ılımlı bir artış kaydetmektedir (Grafik 4.2.10). Bu görünüm talep bileşenleri arasındaki dengelenme sürecinin son dönemde devam etmediğini ortaya koymaktadır.

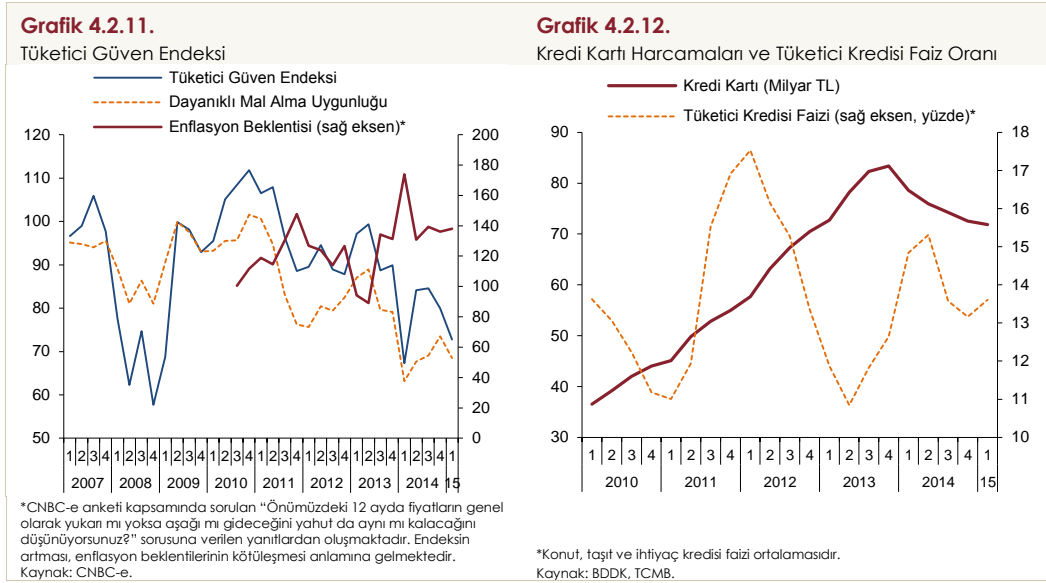

Sonuç olarak, 2014 yılı son çeyreğinde iktisadi faaliyet ılımlı bir büyüme sergilemiştir. Ancak finansal koşullardaki sıkılaştırma, belirsizlik algısındaki artış ve dış talepteki zayıflama gibi talebi düşürücü yönde etki eden gelişmelerin yanı sıra hava ve yağış koşulları kaynaklı arz yönlü negatif şoklar sonucunda büyüme 2013 yılına göre daha düşük gerçekleşmiştir. 2015 yılı ilk çeyreğine ilişkin veriler gerek yurt içi gerek yurt dışı talep üzerinde aşağı yönlü risklere işaret etmektedir. Özetle, ilk çeyrekte hava koşulları gibi olumsuz faktörlerin de etkisi ile iktisadi faaliyetin zayıf seyrettiği düşünülmektedir.

2015 Görünümü

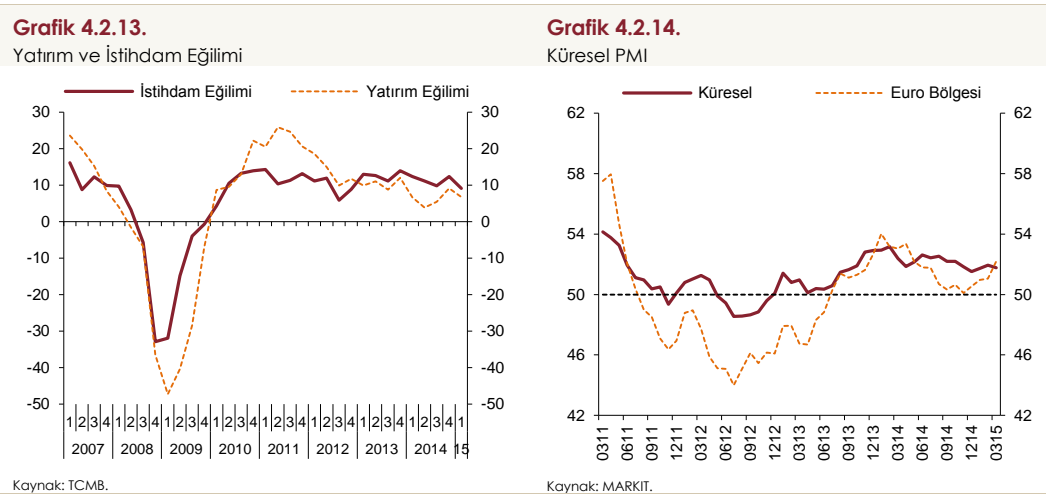
2015 yılı geneline ilişkin görünüm Ocak Enflasyon Raporu'na göre değerlendirildiğinde, iç talebi etkileyen güven, finansal koşullar ve gelir kanallarının desteğinin öngörülenden daha zayıf seyrettiği görülmektedir. Dış talebe ilişkin jeopolitik gelişmeler kaynaklı aşağı yönlü riskler devam ederken, Avrupa ekonomisine ilişkin olumlu veriler gelmektedir. Bu çerçevede, iç talebin katkısının yılın ilk yarısında zayıf olacağı ve iktisadi faaliyetteki toparlanmanın ikinci çeyrekte sonra güç kazanabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, toparlanma üzerindeki aşağı yönlü riskler bir önceki rapor dönemine göre artmıştır.

Ocak Enflasyon Raporu'nda tüketici güvenindeki düşüşe karşın dayanıklı mal alma uygunluğundaki toparlanmaya vurgu yapılmış, enflasyonda öngörülen düşüşün de katkısıyla güven kanalının tüketim talebine destek vermesi beklendiği belirtilmişti. İlk çeyrek verileri incelendiğinde, CNBC-e Tüketici Güveni anket göstergelerinden *dayanıklı mal alma uygunluğu algısında* belirgin bir bozulma görülürken, enflasyon beklentilerinin de henüz iyileşme eğilimi sergilemediği görülmektedir (Grafik 4.2.11). Diğer yandan, finansal koşullarda da bir gevşeme olmamıştır. Nitekim tüketici kredisi faiz oranlarında ilk çeyrek itibarıyla sınırlı da olsa bir yükseliş olurken, kredi kartı harcamalarındaki azalış yavaşlayarak da olsa devam etmektedir (Grafik 4.2.12). Firma anketlerinde istihdam beklentilerindeki zayıflama gelir kanalının desteğinin de öngörülenden zayıf olabileceğine işaret etmektedir. Bu çerçevede, 2014 yılı ikinci yarısında güçlü bir toparlanma sergileyen özel tüketimin ilk çeyrekte zayıf seyredeceği, sonrasında ise ılımlı ve kademeli şekilde toparlanacağı tahmin edilmektedir.

Ocak Enflasyon Raporu'nda, yatırımcı güveninde bir bozulma olmaması ve finansal koşulların sıkışmaması durumunda, yatırımların artış eğilimi sergilemesi beklendiği belirtilmişti. Bu iki gösteredeki hareketler yatırımları çeşitli kanallardan etkilemektedir. Türk lirasındaki değer kaybı gerek bilanço kanalından gerekse yatırım mallarının fiyatları kanalından yatırım talebini sınırlayabilmektedir. Kapasite kullanım oranlarındaki düşük seyir ilave yatırım ihtiyacını sınırladığından, kur oynaklığı gibi belirsizliği artıran faktörler, firmaların yatırım konusunda daha ihtiyatlı davranmasına yol açabilecektir. İlk çeyrekte Türk lirası değer kaybetmiş, kurdaki oynaklık artmış ve yatırımcı güveni zayıflamıştır (Grafik 4.2.13). Bu çerçevede, yatırımların ilk yarıda zayıf seyredeceği, yılın ikinci yarısında ise finansal koşullarda iyileşme olması durumunda, toparlanma eğilimine girebileceği tahmin edilmektedir.

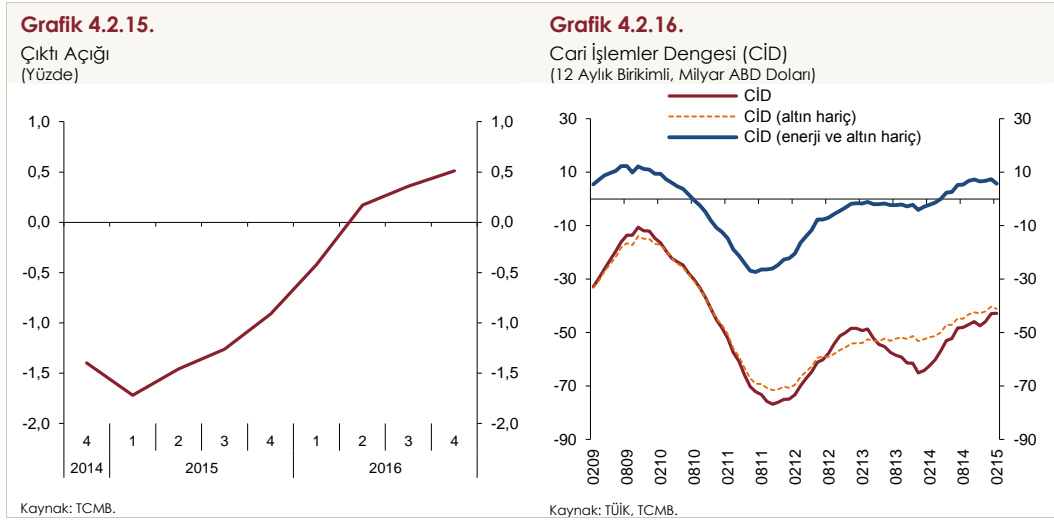
Jeopolitik gelişmeler dış talebimiz üzerinde aşağı yönlü risk oluşturmaya devam ederken, son dönemde Avrupa'daki toparlanma belirtileri ihracatımız açısından olumlu bir görünüme işaret etmektedir (Grafik 4.2.14). Diğer yandan, Türk lirasındaki değer kaybına karşın euro/ABD doları paritesindeki aşağı yönlü hareket, bazı sektörlerin ihracatını sınırlayabilecek bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır.

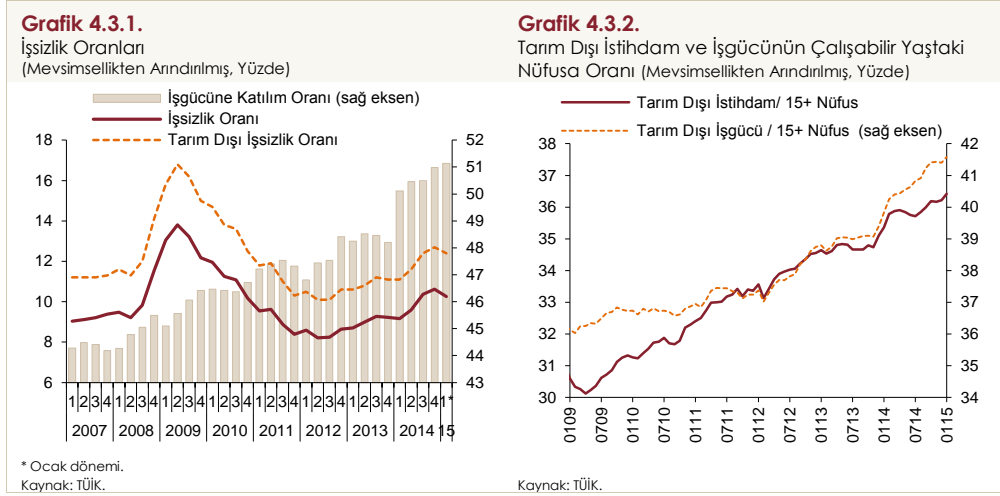
Özetle, Avrupa ekonomilerinde yapısal sorunlar kaynaklı zayıf büyüme, petrol ihracatçısı pazarların büyümelerinde oluşabilecek düşüş ile Fed açıklamaları ve kararlarına bağlı olarak sermaye akımları ve finansal koşulların gelişimine ilişkin belirsizlikler, 2015 yılı büyümesi üzerinde en önemli aşağı yönlü riskler olarak önemlerini korumaktadır. Kriz sonrası güçlü istihdam performansı, 2014 yılına göre petrol fiyatlarındaki gerileme, cari açık ve enflasyonda öngörülen düşüşün ekonomi politikaları açısından manevra alanını artırması ile tarım katma değerinde öngörülen düzeltme ise büyümeyi destekleyebilecek faktörler olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, talep gelişmeleri enflasyona düşüş yönünde destek verirken, cari işlemler dengesindeki düzeltme sürmektedir. 2015 yılında toplam talep koşullarının enflasyondaki düşüş sürecini desteklemeye devam edeceği öngörülmektedir (Grafik 4.2.15). Dış ticaret hadlerindeki iyileşmenin ve mevcut makroihtiyati çerçevenin de cari işlemler dengesindeki iyileşmeyi destekleyeceği tahmin edilmektedir (Grafik 4.2.16).

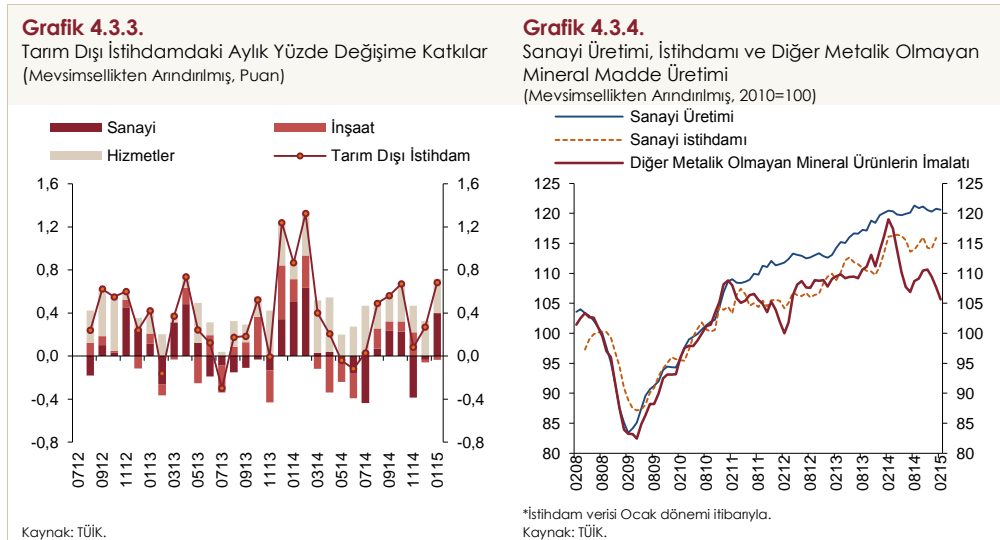

4.3. Emek Piyasası

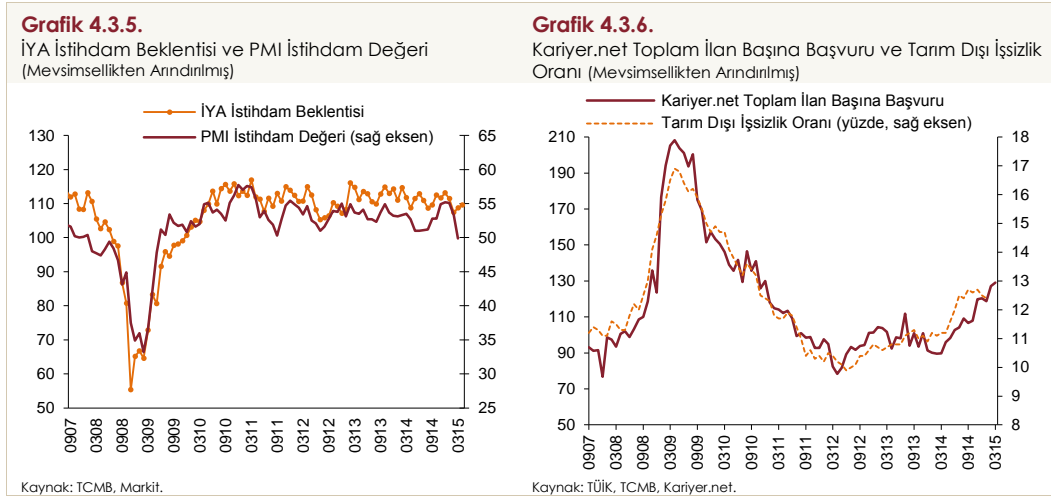
2014 yılında işsizlik oranları belirgin bir biçimde artarak kriz öncesi seviyelerinin üzerinde gerçekleşmiştir. Bir taraftan işgücüne katılımdaki artışlar diğer taraftan tarım dışı istihdamda yıl ortasında yaşanan zayıflama işsizlik oranlarının artmasına neden olmuştur. Yılın son çeyreğinde tarım dışı istihdamda bir toparlanma gözlemlense de bu artış işgücüne katılımdaki artış karşısında yetersiz kalmış ve işsizlik oranları artmaya devam etmiştir. İşsizlik oranlarında 2014 yılının ilk çeyreğinden sonra gözlenen artış eğilimi, Aralık döneminde işgücüne katılımdaki gerileme ve 2015 Ocak döneminde istihdam artışının etkisiyle duraklamıştır (Grafik 4.3.1 ve Grafik 4.3.2).

Tarım dışı istihdam gelişmeleri alt sektörler itibarıyla incelendiğinde, 2014 yılında, hizmetler sektörünün tarım dışı istihdamdaki artışı sürüklediği görülmektedir (Grafik 4.3.3). Sanayi sektörü istihdamı, üretimdeki zayıf görünümüne paralel olarak, 2014 yılı üçüncü çeyreğinde geriledikten sonra, yılın son çeyreğinde belirgin bir değişim kaydetmemiştir. 2015 Ocak döneminde ise artarak son bir yıllık dönemde takip ettiği yatay patikaya geri dönmüştür (Grafik 4.3.4). İnşaat sektöründe ise üçüncü çeyrekte durağan seyreden istihdam, son çeyrekte istihdam artışına katkı sağlamış, ancak 2015 Ocak döneminde sınırlı bir oranda gerilemiştir. İktisadi faaliyet gelişmeleri incelendiğinde, sanayi üretiminin 2015 yılı Ocak-Şubat döneminde bir önceki çeyrek ortalamasına yakın seyrettiği gözlenmektedir (Grafik 4.3.4). İç talebe dair öncü göstergelerde bir iyileşme olmaması ve ihracatın zayıf seyretilmeye devam etmesi nedeniyle ilk çeyrekte üretimin durağan görünümünü koruması beklenmektedir. Bu çerçevede, Ocak ayında sanayi istihdamında gözlenen artışın süreklilik sergileyemeyeceği düşünülmektedir. İnşaat sektörüyle yakından ilişkili olan metalik olmayan mineral maddeler üretimi ise 2015 yılı Ocak-Şubat döneminde bir önceki çeyreğe kıyasla gerilemiştir (Grafik 4.3.4). Bu kalemdaki gerilemede olumsuz seyreden hava koşullarının da etkili olabileceği değerlendirilmektedir. Bu etkinin, yılın ilk çeyreğinde inşaat istihdamına da yansımaları olası görünmektedir.

İmalat sanayinde faaliyet gösteren firmalara uygulanan anketlerden elde edilen göstergeler de, yılın ilk çeyreğinde sanayi istihdamında zayıflamaya işaret etmektedir. Anket göstergeleri sanayi üretiminin ima ettiğine kıyasla daha olumsuz bir tablo çizmektedir. TCMB İYA göstergeleri arasında yer alan Toplam İstihdam Beklentisi Mart ve Nisan aylarında bir miktar toparlanmakla birlikte 2014 yılının son çeyreğinin altındadır (Grafik 4.3.5). Benzer biçimde, imalat sanayi sektöründe yer alan özel firmaların değerlendirmelerini içeren PMI istihdam değerinde de gerileme gözlenmektedir. Gerek üretimin zayıf seyri, gerekse anket göstergelerindeki bozulma dikkate alındığında sanayi istihdamı açısından aşağı yönlü risklerin varlığını koruduğu değerlendirilmektedir. Bu göstergelere ek olarak, insan kaynakları alanında faaliyet gösteren Kariyer.net firması tarafından sağlanan toplam iş ilanı sayısı da yılın ilk çeyreğinde yatay bir seyir izlemekte, başvuru sayısındaki artış ise devam etmektedir. Bu çerçevede, işsizlik oranını öncüleme niteliği taşıyan ilan başına başvuru sayısındaki artış yılın ilk çeyreğinde de devam etmektedir (Grafik 4.3.6).

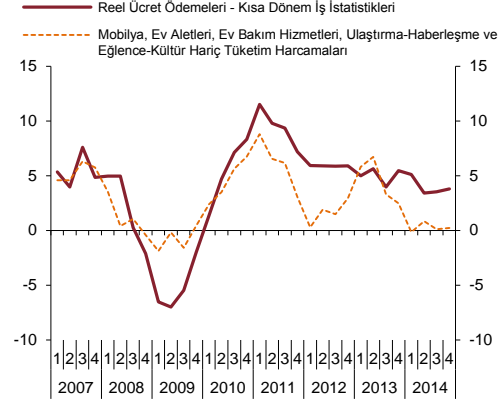

2014 yılı ilk çeyreğinden itibaren istihdam artışında bir yavaşlama olmasına rağmen yıl genelinde yaşanan istihdam ve ücret artışlarının etkisiyle toplam ücret ödemeleri iç talebi destekler yönde hareket etmeye devam etmiştir. Aynı dönemde dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcamalar dışarıda bırakılarak hesaplanan hanehalkı yurt içi tüketim harcamaları ise düşük bir oranda artmıştır (Grafik 4.3.7).

2014 yılında ücret artışlarının firma maliyetlerini yukarı çeken bir unsur olduğu değerlendirilmektedir. Verimlilik artışlarının yaşanmadığı bu dönemde, saatlik ücret artışları 2014 yılı enflasyon tahmininin üzerinde seyretmiştir. Birim ücretler, saatlik ücretlerdeki artışın etkisiyle 2014 yılında yaklaşık yüzde 11 oranında artış göstermiştir (Grafik 4.3.8). 2015 yılı için geçerli olacak asgari ücret tutarları, öngörülen enflasyon esas alındığında, ücretlerde reel artışa işaret etmektedir. Verimlilikteki durağan görünümün devamı halinde önümüzdeki dönemde birim ücret artış hızında bir gerileme beklenmemektedir. Firma maliyet yapısı içinde işgücü maliyetleri ikincil derecede öneme sahiptir. Bununla birlikte, verimlilik artışlarının eşlik etmemesi durumunda, ücret artışları, özellikle emek yoğun hizmet sektöründe enflasyon katılığını artıran bir unsur olabilecektir.

Grafik 4.3.7.

Hanehalkı Yurt İçi Tüketimi* ve Reel Ücret Ödemeleri**
(Yıllık Yüzde Değişim)

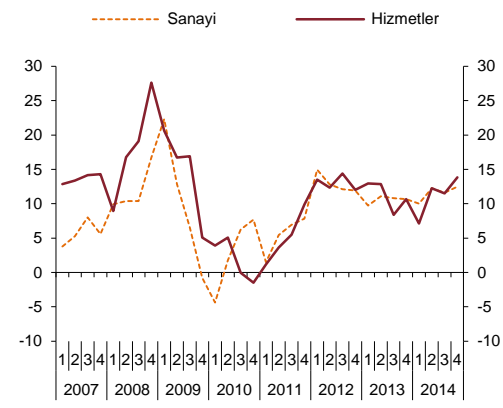
* Sabit fiyatlar ile açıklanan hanehalkı yurt içi tüketim harcamalarından Mobilya, Ev Aletleri, Ev Bakım Hizmetleri, Ulaştırma ve Haberleşme ile Eğlence ve Kültür alt kalemlerinin çıkarılması ile hesaplanmıştır.

** Sanayi, İnşaat, Ticaret-Hizmet sektörlerindeki toplam ücret ödemelerinin ağırlıklı ortalaması alınarak hesaplanmaktadır. Ücret ödemeleri reelleştirirken TÜFE kullanılmıştır.

Kaynak: TÜİK, TCMB.

Grafik 4.3.8.

Birim Ücret*
(Yıllık Yüzde Değişim)

* Hizmetler sektöründe birim ücret, toplam ücret ödemelerinin hizmet fiyatlarıyla reelleştirilmiş ciroya bölünmesi ile hesaplanmıştır. Sanayi sektörlerinde ise toplam ücret ödemeleri üretime bölünmüştür.

Kaynak: TÜİK, TCMB.

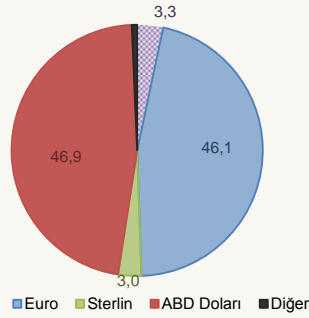
Özetle, 2015 Ocak döneminde tarım dışı istihdamdaki artışın etkisiyle işsizlik oranlarındaki artış duraklamıştır. Hizmet istihdamının istikrarlı katkısının yanı sıra dalgalı bir seyir izleyen sanayi istihdamının da bu dönemde artması işsizlik oranının gerilemesinde etkili olmuştur. Aktif işgücü piyasası politikalarının genişletilmesi ve eğitim başta olmak üzere kamu istihdamında gerçekleşmesi beklenen istihdam artışı, yılın ilk çeyreğinden sonra istihdamda olumlu katkı sağlayabilecektir. Ancak ılımlı katma değer artışı ve artan işgücüne katılım öngörülerini altında 2015 yılında işsizlik oranında 2014 yılına göre artış yaşanabileceği değerlendirilmektedir.

Kutu
4.1

Altın Hariç İhracat ve İthalat Fiyatlarında Parite ve Enerji Etkileri

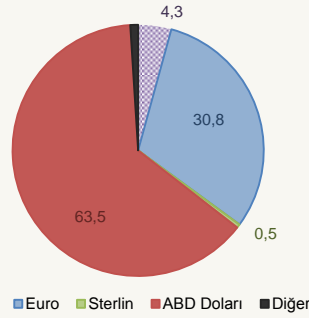
Enerji kalemi olarak isimlendirilen petrol, doğalgaz, kömür ve elektrik gibi ürünlerden oluşan ürün grubu Türkiye ithalatının yaklaşık yüzde 20'sine karşılık gelmektedir. İhracatın ise yüzde 4'lük bölümünü oluşturmaktadır. Bu nedenle, enerji fiyatı değişimlerinin ihracat, özellikle de ithalat fiyatları üzerinde etkili olacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin ihracat ve ithalatının sadece ABD doları üzerinden yapılmadığı dikkate alındığında (Grafik 1 ve 2) dış ticaretin gerçekleştirildiği diğer para birimlerinin özellikle de euronun ABD doları karşısında değer kaybetmesi veya kazanması sıklıkla takip edilen ABD doları cinsinden birim değer endekslerinde iniş ve çıkışlara neden olabilecektir.

Grafik 1. Para Birimlerinin İhracattaki Payları
(2011-2015 Ortalaması, Yüzde)

Kaynak: TÜİK.

Grafik 2. Para Birimlerinin İthalattaki Payları
(2011-2015 Ortalaması, Yüzde)

Kaynak: TÜİK.

Parite etkisi olarak adlandırılan bu etki özellikle euronun ABD doları karşısında yüksek oranda değişim gösterdiği zamanlarda ön plana çıkmaktadır. Bu kutu gerek parite gerekse de enerji fiyatlarının birim değer endekslerindeki (altın hariç) değişime katkılarını sayısal olarak hesaplamaktadır. Bu etkilerin niceliksel olarak bilinmesi ihracat ve ithalat birim değer endekslerinde gözlenen değişimlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Temel veri seti Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan dış ticaret istatistikleri ile birim değer ve miktar endekslerinden oluşmaktadır. Veriler aylık sıklıkta olup 2011 yılının ilk ayında başlamakta ve 2015 yılının ikinci ayında sonlanmaktadır. Cari fiyatlarla verilen dış ticaret rakamları ile birim değer endeksleri ABD doları cinsindedir. Analizler parasal olmayan altın (SITC 97) dışlanarak gerçekleştirilmiştir. Altın hariç birim değer endeksleri, TÜİK tarafından yayınlanan genel endeksler ile altın alt endeksleri kullanılarak elde edilmiştir.

Alt kalemlerdeki fiyat değişimlerinin, genel endekste ki fiyat değişimine katkıları basit bir yöntem kullanılarak hesaplanmaktadır. Her dönemdeki cari ihracat veya ithalatın alt kalemlerin toplamına eşit olduğundan hareketle, fiyattaki yüzde değişimi veren aşağıdaki ifadeye kolayca ulaşılabilmektedir:

$$p_t = \sum_{i=1}^I w_{i,t-1} p_{i,t} \quad (1)$$

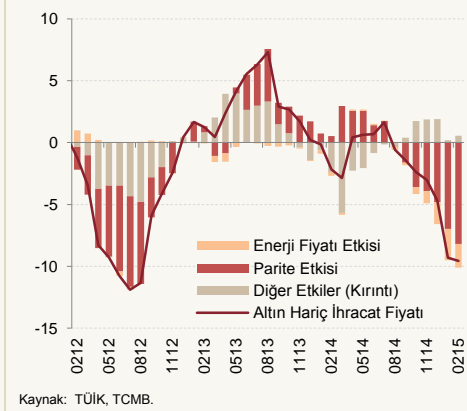
Yukandaki denklemde L alt kalemler sayısını, p_t genel fiyat seviyesindeki değişimi, $p_{i,t}$ ise i alt kalemindeki $t - 1$ döneminden t dönemine olan yüzde değişimleri ifade etmektedirler. Basitçe ifade etmek gerekirse, $w_{i,t-1}$ i alt kaleminin $t - 1$ döneminde cari ihracat veya ithalattaki payını göstermektedir. Bu durumda, $w_{i,t-1}p_{i,t}$ terimi i alt kaleminin p_t 'ye yüzde puan olarak katkısına karşılık gelmektedir.

Enerji fiyatlarındaki ve paritedeki yıllık değişimlerin altın hariç birim değer endekslerine ne kadar yansıdığı hesaplamak için, sadece enerji kalemi ile altın ve enerji hariç kalemleri kullanmak yeterli olacaktır. Enerji fiyatındaki yıllık değişimin, enerjinin altın hariç ihracat veya ithalattaki payı ile çarpımı bu kalemin yüzde puan olarak katkısını verecektir. Benzer şekilde, paritedeki yıllık değişimin altın ve enerji hariç ihracatın veya ithalatın altın hariçteki payı ile çarpımı paritenin yüzde puan olarak katkısını verecektir. Paritedeki yıllık değişim, her bir para biriminin ABD doları cinsinden değerinde meydana gelen yıllık değişimlerin ilgili para birimlerinin altın ve enerji hariç kalemindeki payları ile ağırlıklandırılması sonucu elde edilmektedir.

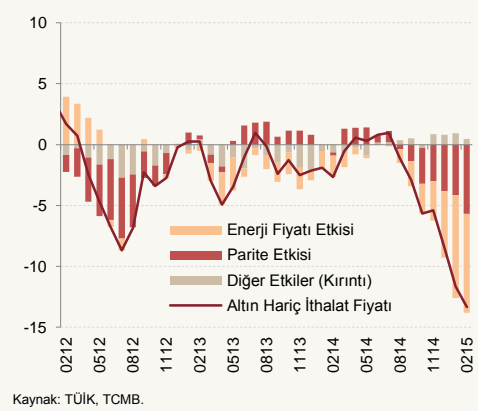
Yukarıda açıklandığı gibi, (1) numaralı denklemin yardımıyla enerji fiyatları ve paritedeki değişimin katkıları 2012A1-2015A2 dönemi için elde edilmiştir. Adı geçen dönemde altın hariç ihracat (ithalat) fiyatlarındaki yıllık değişimin ortalaması yüzde -1,7 (-2,7) civarında gerçekleşirken enerji fiyatlarının ve paritenin ortalama katkısı sırasıyla -1,2 (-1,0) ve -0,2 (-1,0) puan olarak hesaplanmıştır. İthalat fiyatlarındaki ortalama düşüşün ihracat fiyatlarındaki düşüşten yaklaşık 1 puan fazla olduğu görülmektedir. Enerjinin ithalattaki payının, ihracattakinin yaklaşık 3 katı kadar olması nedeniyle, ithalat fiyat değişimlerinde enerjinin katkısı görece çok daha yüksek çıkmaktadır.

Özellikle 2014 yılının ilk yarısından sonra gerek petrol fiyatlarında gerekse de euronun ABD doları karşısındaki değerinde önemli düşüşler gerçekleşmiştir. Bu dönemde hem ihracat hem de ithalat fiyatlarının genelde aşağı yönlü hareket ettiği görülmektedir (Grafik 3 ve 4). Paritenin, her iki endekste de değişime katkısı yılın ilk yarısında artı yönlü olurken, Ağustos ayından itibaren eksiye dönmüş ve bu yönde artarak devam etmiştir. Ağustos ayından sonraki dönemde, enerji fiyatlarının her iki endekste de değişime katkısının da eksi yönde olduğu ve bu eksi katkının da zamanla arttığı gözlenmiştir.

Grafik 3. İhracat Fiyatlarındaki Yıllık Değişime Katkılar (Yüzde)

Grafik 4. İthalat Fiyatlarındaki Yıllık Değişime Katkılar (Yüzde)

2014A8-2015A2 döneminde ihracat birim değer endeksindeki yıllık düşüş ortalama yüzde 4,4 civarında olurken, paritedeki değişimin katkısı 4,2 puan, enerji fiyatlarındaki değişimin katkısı ise 1,2 puan civarında gerçekleşmiştir. İlgili dönemde, ihracat fiyatlarının en büyük belirleyicisi olarak parite ön plana çıkmaktadır. Aynı dönemde ithalat birim değer endeksindeki ortalama yıllık değişim ise yüzde -6,9 civarında gerçekleşmiştir. Enerji fiyatlarındaki değişimin ortalama katkısı -4,4 puan olurken paritenin ortalama katkısı -3,0 puan olmuştur. Bu dönemde ithalat fiyatlarını en çok enerji fiyatlarının, daha sonra ise paritenin etkilediği görülmektedir. Diğer fiyatlardaki değişim ise geri planda kalmaktadır.

Bulgulara göre, son dönemlerde özellikle 2014A8-2015A2 döneminde altın hariç dış ticaret birim değer endekslerindeki yıllık değişimler büyük oranda parite ve enerji fiyatları tarafından belirlenmektedir. Bu sonuçlar, enerjinin ve ABD doları dışındaki para birimlerinin (özellikle euronun) Türkiye ihracat ve ithalatındaki payları ile ilgili fiyatlardaki değişimlerin büyüklüklerini yansıtmaktadır.

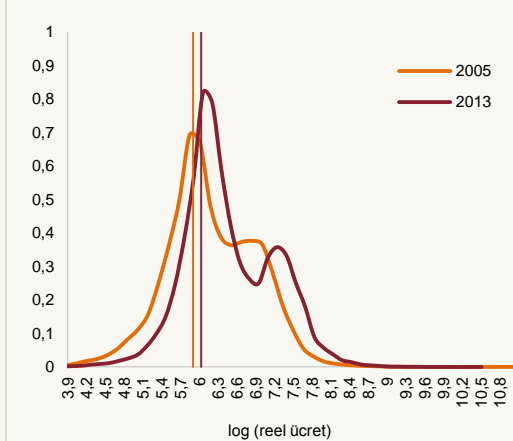
Kutu
4.2

Asgari Ücret ve Ücret Dağılımı

Çalışan için geçimi ve belirli bir refah düzeyini sağlayacak hayat seviyesini temin etmeyi hedefleyen asgari ücret uygulaması Türkiye işgücü piyasasının önemli bir kısmını ilgilendirmektedir. Toplam ücretli çalışanların yaklaşık yüzde 35'i asgari ücret ve altında ücret alarak çalışmaktadır. Bu olguyu ücret dağılımları üzerinden izlemek mümkündür. Grafik 1'de TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi (HİA) mikro veri setleri kullanılarak 2005 ve 2013 yılları için ücret dağılımları gösterilmektedir. Bu grafikte, ilgili yıllara ilişkin asgari ücret tutarları ise dikey çizgilerle belirtilmiştir. Bu dağılımlara bakıldığında şu noktalar ön plana çıkmaktadır: (i) ücretli çalışanlarda asgari ücret etrafında belirgin bir yoğunlaşma gözlenmektedir. Bu durum asgari ücret politikasının ücret dağılımını etkilediğinin bir göstergesidir. (ii) 2005-2013 döneminde, sadece asgari ücret komşuluğunda değil tüm ücretlerde reel bir artış yaşanmıştır. (iii) Ayrıca 2013 yılında asgari ücret komşuluğunda yer alanların ağırlığı artış göstermiştir.

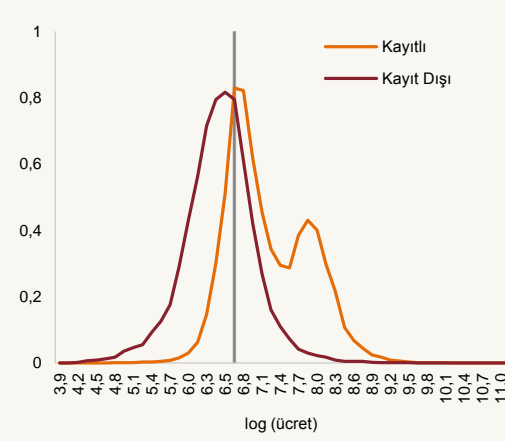
Asgari ücret politikası kayıtlı işgücü piyasası ile ilgili bir uygulama olmasına karşın asgari ücret artışları kayıt dışı çalışanları da etkilemektedir.¹ Kayıtlı çalışanların ücret dağılımı genel ücret dağılımına benzerlik göstermekte ve asgari ücret etrafında ikinci bir tepe oluşmaktadır (Grafik 2). Diğer taraftan kayıt dışı çalışanlar için normale yakın bir dağılım söz konusudur ve ortalama ücret asgari ücret komşuluğunda oluşmaktadır. 2005 yılından itibaren hem kayıtlı çalışanlar hem de kayıt dışı çalışanlar için ücret dağılımları artış yönünde hareket etmiştir. Kayıtlı ve kayıt dışı işgücü piyasasındaki bu ortak hareket iki piyasanın bağımsız olduğu yaklaşımdan ziyade asgari ücretin ülke genelinde ve hatta onu bağlamayan kayıt dışı çalışan ücretleri için bile referans alındığı yönündeki teorik yaklaşımlara daha yakın bir tablo çizmektedir.

Grafik 1. Ücret Dağılımları
(2005 ve 2013 Yılları, Kernel Dağılım Tahmini)

Kaynak: TÜİK HİA mikro veri seti, yazarların hesaplamaları.

Grafik 2. Kayıtlı ve Kayıt Dışı Çalışanlar Ayrımında Ücret Dağılımı (2013 Yılı, Kernel Dağılım Tahmini)

Kaynak: TÜİK HİA mikro veri seti, yazarların hesaplamaları.

¹ Khamis (2013) çalışması asgari ücret artışlarının kayıt dışı işgücü piyasası üzerindeki etkilerini tartışmaktadır.

Sektörel Ayrımda Asgari Ücret ve Altında Çalışanların Payı

Tablo 1'de 2011-2013 dönemi HİA mikro veri setlerinden hesaplanan asgari ücret ve altında çalışanların toplam içindeki oranları sektör ayrımında gösterilmektedir. Hesaplamalara sadece ücretli ve yevmiyeli çalışanlar dahil edilmiştir. Buna göre asgari ücret ve altında çalışma oranları sektörler arasında önemli farklılıklar göstermektedir. Ekonomi geneli için asgari ücret ve altında çalışanların payı yüzde 35 iken, sanayi, inşaat ve hizmet sektörlerinde ise bu oran sırasıyla yüzde 38,2, yüzde 41,3 ve yüzde 30,2 değerlerini almaktadır. Bu oran tarım sektöründe yüzde 72'ye kadar çıkmakta, sanayi ve hizmet sektörlerinin altında ise bu oranın yüzde 50'nin üzerine yükseldiği alt sektörler bulunmaktadır. Alt sektör bazında asgari ücret ve altında çalışanların en yoğun olduğu sektörler kuru temizleme, kuaförlük gibi kişisel bakım alanlarının yer aldığı diğer hizmet faaliyetleri, yiyecek-içecek hizmetleri ve ticaret sektörleridir. Sanayi sektörü altında asgari ücret ve altında çalışanların en yoğun olduğu sektörler ise gıda, giyim, mobilya, fabrikasyon metal ürünleri ve tekstil imalatı sektörleridir. Bu sektörler aynı zamanda emek yoğun sektörlerle karşılık gelmektedir. Bu sektörlerde asgari ücret politikalarının, işgücü maliyeti ve dolayısıyla fiyatlama davranışı üzerinde daha etkili olması beklenmektedir.

Tablo 1. Asgari Ücret ve Altında Çalışanların Payı*
(NACE REV2 Sektör Ayrımında, 2011-2013 Ortalaması)

	Asgari Ücretli Çalışanlar (1)	Asgari Ücretin Altında çalışanlar (2)	Asgari Ücret ve Altında Çalışanlar (1)+(2)	Ücretli Çalışanlar İçinde Sektörün Payı
Toplam	12,0	23,0	35,0	100,0
Tarım	11,7	60,3	72,0	2,8
Sanayi	17,4	20,7	38,2	27,0
Gıda imalatı	18,3	33,1	51,5	3,1
Giyim imalatı	21,7	28,4	50,1	4,7
Mobilya imalatı	18,0	25,2	43,2	1,4
Fabrikasyon metal ürünleri imalatı	15,5	22,5	38,0	1,5
Tekstil imalatı	25,6	21,1	46,7	2,9
Mineral ürünleri imalatı	19,9	18,1	38,0	1,6
Kauçuk ve plastik ürünleri imalatı	17,7	17,8	35,5	1,1
Ana metal sanayii	12,5	11,1	23,6	1,2
Motorsuz kara taşıtı imalatı	11,0	6,5	17,5	1,4
İnşaat	13,4	27,9	41,3	8,0
Hizmet	9,6	20,6	30,2	62,2
Diğer hizmet faaliyetleri	13,5	59,8	73,2	1,1
Yiyecek içecek hizmetleri	16,1	46,0	62,1	4,3
Motorsuz kara taşıtları ticareti	14,4	39,7	54,1	1,9
Perakende ticaret	17,1	39,1	56,2	8,3
Kara taşımacılığı	12,7	27,0	39,8	3,0
Konaklama	16,1	24,4	40,5	1,5
Toplan ticaret	13,9	20,9	34,7	3,4
Güvenlik ve soruşturma faaliyeti	15,6	13,7	29,3	1,4
Binalarla ilgili hizmet faaliyeti	19,6	12,3	31,9	3,0

*2011, 2012 ve 2013 yıllarına ait Hanehalkı İşgücü Anketi mikro veri setleri kullanılarak hazırlanmıştır. Hesaplamalara sadece ücretli ve yevmiyeli çalışanlar dahil edilmiştir. İlgili yıl için belirlenen asgari ücretin %5 komşuluğunda kazananlar asgari ücretli çalışanlar olarak değerlendirilmiştir. Aylık kazancı o yıl için belirlenen asgari ücretin %5 azından daha düşük olanlar asgari ücretin altında çalışan olarak değerlendirilmiştir. Nace Rev2 ayrımında 87 tane sektör bulunmaktadır. Yer kıtlığı nedeniyle tablolarda asgari ücret ve altında çalışanların payının yüksek olduğu ve aynı zamanda istihdam payı yüzde 1'in üzerinde olan sektörlerle yer verilmiştir.

Kaynakça

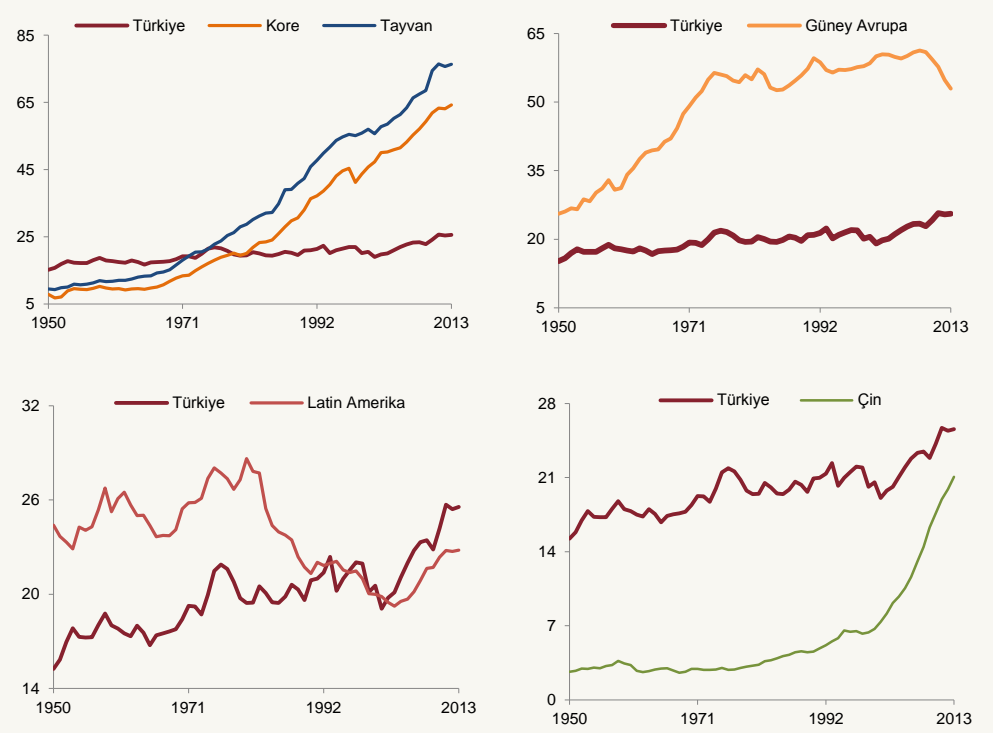
Melanie Khamis (2013). Does the Minimum Wage Have a Higher Impact on the Informal than on the Formal Labour Market? Applied Economics, 45, 477-495.

Kutu
4.3

Türkiye'nin Yakınsama Deneyimi Üzerine Bazı Gözlemler

Bu kutu ile Türkiye'nin tarihsel kalkınma deneyiminin daha iyi anlaşılması amaçlanmakta olup bazı karşılaştırmalı bilgiler sunulmaktadır. Türkiye ile çeşitli ülke ve ülke gruplarının 1950-2013 döneminde Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) oranla kişi başına GSYİH değerleri Grafik 1'de sunulmuştur. Kullanılan veriler, the Conference Board Total Economy veri setinin en son sürümüne dayanmaktadır (Ocak 2014). Düzey hesaplamaları ülkeler arasındaki görelî fiyat düzeylerini düzeltmek üzere satın alma gücü paritesine dönüştürülmüştür. Türkiye'de kişi başına gelirin ABD'de kişi başına gelire oranı 1950'de yüzde 15 düzeyinden 1976 yılında yüzde 22 seviyesine yükselmiştir. 1977 yılından başlayarak Türkiye ekonomisi görelî bir durgunluğa girmiş ve 2001 yılında kişi başına gelir ABD'de gözlenen kişi başına gelir düzeyinin yüzde 19'una kadar düşmüştür.

Grafik 1. ABD'ye Yakınsama, 1950-2013 (Yüzde)

Kaynak: The Conference Board Total Economy Database (Ocak 2014), Üngör (2014).

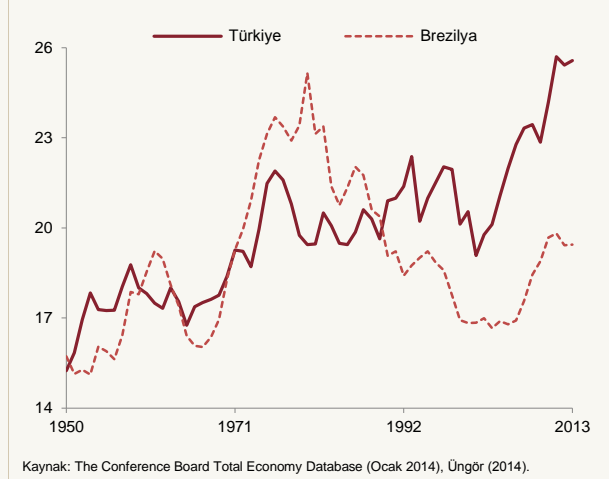
2001 krizinin hemen ardından uygulamaya konulan kapsamlı ekonomik reform programı sayesinde, ekonomide belirgin bir toparlanma sağlanmıştır. Bu programla birlikte ekonominin kurumsal altyapısında bir takım iyileştirmeler de yapılmıştır. Bu dönemde kamu maliyesinde disiplinin sağlanması, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) bağımsızlığının tesis edilmesi, enflasyon hedeflemesi rejimine geçilmesi ve bankacılık reformunun gerçekleştirilmesi gibi önemli reformlar büyümeye etki etmişlerdir. Böylelikle, kişi başı milli gelirden 2002 ile birlikte yukarıya doğru belirgin bir eğilim gözlenmektedir. Bu gelişmeler doğrultusunda, Türkiye'de kişi başına GSYİH, ABD'ye oran olarak, 2002 yılında yüzde 19,8; 2008 yılında yüzde 23,4 olmuştur. Küresel kriz sonrasında, 2013 yılında bu oran yüzde 25'in üzerine çıkmıştır.

Türkiye'nin bu yakınsama tecrübesini bazı ülke grupları ile kıyaslamak açıklayıcı olacaktır. İlk ülke grubu iktisadi yazında Asya Kaplanları olarak bilinen Güney Kore ve Tayvan ülkelerinden oluşan gruptur. Kore'nin kişi başına geliri 1960'lı yılların ikinci yarısına kadar ABD'nin yüzde 10'u seviyelerinde iken; bugün bu oran yüzde 65'ler seviyesine ulaşmıştır. 1950'li yıllarda Güney Avrupa (İspanya, Portekiz, Yunanistan) ülkelerindeki kişi başına düşen GSYİH'nin ABD'ye oranı Türkiye ile benzerlikler göstermektedir. Bu gruptaki Avrupa ülkeleri 1970'lerin ortalarında ABD düzeyinin yarısına yakınsama göstermeyi başarırken, Türkiye görece olarak durgun kalmıştır (İmrohoroğlu vd., 2014).

Kore ve Tayvan birer büyüme ve gelişme örneği iken Latin Amerika ülkeleri (Arjantin, Bolivya, Brezilya, Kolombiya, Kosta Rika, Meksika, Peru, Şili ve Venezuela) tam tersi bir gelişme örneği sergilemektedirler. Latin Amerika grubunda görece gelir 1980 yılında ABD'nin yüzde 29'una yakinken, 2013 yılında yüzde 23'ün altına gerilemiştir. Çin'de kişi başına gelir 1950'de ABD düzeyinin yüzde 3'ünün altında kalmıştır. Bu görece gelir seviyesi uzun yıllar boyunca devam etmiştir. 1978 yılının sonundan itibaren yaşanan hızlı dönüşüm süreci ekonomik büyüme, yapısal değişiklikler ve reformlar sonucunda Çin'de kişi başına gelir, ABD'ye oran olarak, 1990 yılında yüzde 4,6; 2000 yılında yüzde 6,7; 2008 yılında ise yüzde 14,4 olmuştur. 2013 yılında bu oran yüzde 21'in üzerine çıkmıştır.

Grafik 1 ile sergilenen bu karşılaştırma Türkiye'nin özellikle Latin Amerika ülke grubu ile benzer bir gelişme sürecine sahip olduğu yönünde ipuçları sunmaktadır. Bu durum, özellikle, Grafik 2'de sergilenen Türkiye-Brezilya karşılaştırması ile daha çarpıcı hale gelmektedir. Kişi başına gelir incelendiğinde Türkiye'nin Kore'ye göre Brezilya'ya daha yakın olduğu gözlenmektedir. 1960'lardan günümüze Kore ekonomisi dünyanın en zengin ülkeleri ile olan gelir farkını sürekli olarak kapatmaktadır. Bununla birlikte, hem Brezilya hem de Türkiye 20. yüzyılın son yirmi-otuz yıllık döneminde yakınsama gösterememişlerdir.

Grafik 2. ABD'ye Yakınsama, Türkiye ve Brezilya, 1950-2013 (Yüzde)

Kayıp zamanlardan sonra, Türkiye ekonomisi 2002 sonrası dönemde hızlı bir büyüme göstermiştir. Örneğin, Türkiye, 2004-2012 döneminde, reel GSYİH (yerel para birimi cinsinden) büyümesi olarak OECD ülkeleri arasında en yüksek ikinci büyümeye; satın alma paritesi ile düzeltilmiş kişi başına GSYİH büyümesi olarak da OECD ülkeleri arasında en yüksek beşinci büyümeye sahip ülkedir (Üngör ve Kalafatçılar, 2014).

Üngör (2014) çalışmasında Türkiye ekonomisinin 2002 öncesi ve sonrasına ilişkin olarak büyüme dinamiklerini daha iyi anlamak için bir büyüme muhasebesi analizi sunulmuştur. Bu analizin temeli ülke genelinde bir Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna dayanmaktadır:

$$Y = AK^\alpha(Lh)^{1-\alpha}$$

Bu denklemde Y reel GSYİH, K fiziksel sermaye, L istihdam, h çalışan başına ortalama beşeri sermaye düzeyini temsil etmektedir. Üretimin fiziksel sermaye elastikiyeti α ile gösterilmektedir. A ise genel olarak teknolojik düzeyi gösteren bir değer olup genellikle toplam faktör verimliliği (TFP) olarak adlandırılmaktadır. TFP ile sadece teknolojik düzeyde bir ilerleme değil; aynı zamanda, üretimi doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen, ülkedeki kurumların ve kurumsal yapının genel düzeyi hakkında da fikir edinilmektedir. Bu bağlamda bir ülkedeki büyüme (hasıla artışı) fiziksel sermaye, beşeri sermaye ve emek faktörlerindeki büyüme ile teknolojik ilerlemelerden kaynaklanmaktadır. Yukarıdaki denklem çalışan başına hasıla cinsinden $y(\equiv Y/L)$ aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:

$$y = Ak^\alpha h^{1-\alpha}$$

Bu ifadede çalışan başına fiziksel sermaye $k(\equiv K/L)$ ile gösterilmektedir. Çalışan başına ifade edilen üretim fonksiyonu denkleminde her iki tarafın logaritması alınıp istenilen dönemler itibarıyla büyüme oranları hesaplanabilir. Tablo 1, Türkiye ekonomisi özelinde çeşitli alt dönemler için bu büyüme muhasebesi sonuçlarını sergilemektedir.²

Tablo 1. Büyümenin Kaynakları, Türkiye, (Yıllık Yüzde Değişim)

Dönem	Emek Verimliliği	Bileşenlerin Katkıları		
		Çalışan Başına Fiziki Sermaye	Çalışan Başına Ortalama Beşeri Sermaye	Toplam Faktör Verimliliği
1972-1976	4,61	3,68	0,68	0,25
1977-2001	1,66	1,54	0,69	-0,57
2002-2007	5,34	2,30	0,46	2,59
2008-2010	-1,29	-0,11	0,59	-1,76

Kaynak: Üngör (2014).

1972-1976 döneminde görülen emek verimliliğindeki (çalışan başına hasıla) artışların yüzde 80 civarı çalışan başına fiziki sermaye artışlarından kaynaklanmıştır. 1977-2001 döneminde çalışan başına fiziki sermaye büyüme oranında (bir önceki döneme göre) düşüşler ile TFP büyümesindeki olumsuzluklar düşük çalışan başına hasıla büyümesine yol açmıştır. 2002-2007 döneminde çalışan başına GSYİH yüzde 5'in üzerinde büyümüştür. Çalışan başına fiziksel sermaye birikimi ile TFP artışının bu büyümenin kritik unsurları olduğu görülmektedir. Küresel kriz, 2008-2010 dönemi, sürecinde gözlenen çalışan başına hasıla büyümesindeki azalışlar temel olarak TFP bileşeninden kaynaklanmaktadır.

² Her bir değişken için verilerin toplanması, oluşturulması ve sayısal analize ilişkin detaylar için bakınız Üngör (2014) ve Üngör ve Kalafatçılar (2014).

Üngör (2014) çalışmasına ek olarak Üngör ve Kalafatçılar (2014) çalışmasında diğer OECD üyesi ülkelerle karşılaştırmalı olarak, Türkiye'de 2004-2012 döneminde kişi başına gelir üzerinde verimlilik, istihdam ve nüfusun etkileri incelenmiştir. Kişi başına gelir (i) emek verimliliği, (ii) istihdamın çalışabilir nüfusa oranı ve (iii) çalışabilir nüfusun toplam nüfusa oranı olarak üç bileşene ayrıştırılmıştır. Tablo 2'de sergilenen sonuçlara göre 2004-2009 döneminde emek verimliliğindeki değişimler kişi başına gelir büyümesini etkileyen en önemli faktördür. Bununla birlikte, 2009-2012 döneminde istihdamın çalışabilir nüfusa oranındaki artışlar kişi başına gelirden gözlenen büyümenin üçte ikisine yakınına açıklayabilmektedir. Bu bulgular, incelenen dönemin küresel kriz öncesi verimliliğe dayalı büyüme dönemi ve küresel kriz sonrasında istihdam kaynaklı büyüme dönemi olarak ikiye ayrılabilirliğine işaret etmektedir.

Tablo 2. Kişi Başına Gelir Ayrıştırılması, Türkiye, 2004-2012 (Yıllık Yüzde Değişim)

Dönem	Kişi Başına Gelir	Bileşenlerin Katkıları		
		Emek Verimliliği	İstihdamın Çalışabilir Nüfusa Oranı	Çalışabilir Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı
2004-2005	6,80	5,88	0,49	0,43
2005-2006	5,43	4,91	0,09	0,43
2006-2007	3,34	3,03	-0,12	0,43
2007-2008	-0,53	-1,52	0,63	0,36
2008-2009	-6,11	-5,34	-1,39	0,62
2009-2010	7,63	2,76	4,37	0,51
2010-2011	6,97	1,91	4,51	0,54
2011-2012	0,53	-0,69	0,82	0,41
2004-2007	5,19	4,61	0,15	0,43
2007-2009	-3,32	-3,43	-0,38	0,49
2009-2012	5,05	1,33	3,23	0,49
2004-2012	3,01	1,37	1,17	0,47

Kaynak: Üngör ve Kalafatçılar (2014).

Özetle bu kutuda "Ülkeler arasında kişi başına düşen gelir seviyeleri arasındaki farkın açıklaması nedir?" gibi sorularla ilgilenen kalkınma ekonomisi çerçevesinde Türkiye ekonomisine ilişkin seçilmiş tarihsel gözlemler sunulmuştur: (i) tarihsel olarak, Türkiye'de kişi başına gelir ABD'nin kişi başına gelirine bir yakınsama göstermemektedir; (ii) Türkiye'nin yakınsama tecrübesi çeşitli ülke grupları ile karşılaştırıldığında Türkiye'nin Latin Amerika ülke grubuyla ve özellikle Brezilya ile olan benzerlikleri dikkat çekicidir; (iii) 20'inci yüzyılın son yirmi-otuz yılı Türkiye ekonomisi için kayıp zamanlardır; (iv) bu kayıp zamanların ardından 2002-2007 dönemi Türkiye için kendi tarihsel gelişimi içinde (görelî) olarak yüksek bir büyüme dönemi olmuştur.

Kaynakça

İmrohoroğlu, A., İmrohoroğlu, S., Üngör, M. (2014), "Agricultural Productivity and Growth in Turkey," *Macroeconomic Dynamics*, 18(5), pp. 998-1017.

Üngör, M. (2014), "Some Observations on the Convergence Experience of Turkey," *Comparative Economic Studies*, 56(4), pp. 696-719.

Üngör, M., Kalafatçılar, K. (2014), "Productivity, Demographics, and Growth in Turkey: 2004-2012," *Ekonomi-tek*, 3(1), pp. 23-56.

Kutu
4.4

Firmaların İhracat Kararlarında Gözlemlenemeyen Firma Farklılıkları ve Belirsizlik

Son yıllarda ihracatımızdaki ülke çeşitliliğinde bir artış gözlenmektedir. Bununla birlikte ihracatı destekleyen teşviklerin miktarında da artış gerçekleşmiştir. Firmaların ürünlerini daha çok sayıdaki farklı pazarlarda satmasının firmalar açısından bir sinerji oluşturup oluşturmadığı ve eğer oluşturuyorsa bu etkinin ölçülmesi ihracat destek politikaları açısından da önemli bir çıktı olabilir.

Bu kutuda firmaların ürünlerini sattıkları farklı yabancı pazar sayısının aynı firmaların diğer pazarlara girişlerini ve pazara girdikten sonraki performanslarını nasıl etkilediğini firmaların gözlemlenemeyen yeteneklerinin ekonometrik analize dâhil edilmesini sağlayarak inceleyen Ulu (2014) çalışmasının bulguları özetlenmektedir.

Bu çalışma Türk imalat sanayi firmalarına 2003 ve 2008 yılları arasındaki verileri kullanılarak uygulanmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun derlediği Yapısal İş İstatistikleri ile Dış Ticaret İstatistikleri'nin mikro verilerinden yararlanılmıştır. Yapısal İş İstatistikleri firmaların yıllık bilanço ve gelir tablolarının önemli kalemlerinden oluşurken Dış Ticaret İstatistikleri gümrüklerde gerçekleşen ülkelerarası mal akışına dair her bir işlemi kapsamaktadır.

$$D_{jt}^d = \beta X_{jt}^d + \gamma Z_{jt}^d + \alpha_{Dt}^d f_j + \varepsilon_{djt} \quad (1)$$

Denklem (1)'de D_{jt}^d , j firmasının t zamanında d ülkesine mal satıp satmama kararını temsil etmektedir. Firmanın bu kararı firmanın bu pazara girmenin maliyetlerini ödedikten sonra beklediği net bugünkü değerinin pozitif olup olmamasına bağlıdır. Firma eğer pozitif bir net bugünkü değer bekliyorsa pazara girecektir yoksa pazara dışında kalacaktır. Bu karar problemi araştırmacının gözlemleyebildiği firma, pazar ülke ve zamana dair ciroyu etkileyen değişkenlerle, X_{jt}^d , pazara girmeye ve pazarda operasyonları devam ettirmeyi etkileyen değişkenlere, Z_{jt}^d , bağlı olduğu gibi araştırmacının gözlemleyemediği firma yetenekleri ile de alakalıdır. Firma kararını verirken araştırmacının gözlemlenemediği bu hususları da dikkate alacaktır.

$$R_{jt}^d = \beta X_{jt}^d + \alpha_{Rt}^d f_j + \theta_{djt} \quad (2)$$

Denklem (2)'de R_{jt}^d , j firmasının t zamanında d ülkesine girdikten sonra bu pazardan elde ettiği ciroyu temsil etmektedir. α_{Dt}^d ve α_{Rt}^d firmaya sırasıyla pazara girme kararı ve pazardan elde edilen ciroya etki eden gözlemlenemeyen firma yetenekleri olan f_j 'lerin hedef ülke ve zaman ile etkileşimini göstermektedir.

Firmaların bilanço bilgileri bu firmalar için toplam faktör verimliliğinin hesaplanabilmesine imkân tanımaktadır. Toplam faktör verimliliklerinin de gözlemlenemeyen firma yeteneklerinin bir fonksiyonu olduğu varsayıldığında Denklem (3)'teki gibi bir fonksiyonel formla verimlilik tahmini yapılabilmektedir.

$$z_{jt} = \alpha_{zt} f_j + \vartheta_{jt} \quad (3)$$

Denklem (1), (2) ve (3)'ün eşzamanlı tahminin sonuçları Tablo 1 ve 2'de paylaşılmıştır. Bu sonuçlara göre, analizin konusu olan tüm sektörlerde reel efektif döviz kuru firmaların yabancı pazarlara girişini zorlaştırmaktadır. Otomotiv sektöründe ise anlamlı bir etki gözlenmemektedir. Artan reel döviz kurları yurt içerisinde üretilen malları yabancılar için daha pahalı hale getirmektedir. Dolayısıyla, talebin fiyat esnekliğinin birden büyük olduğu durumlarda artan reel kurla birlikte firmaların bulunduğu pazarlarda cirolarının azalması beklenir. Ancak, incelenen tüm sektörlerde artan reel kurla birlikte firma cirolarının arttığı

gözenmektedir. Eğer bir pazarda belirli bir ülkeden gelen malların talebi çok esnek değilse, pazara o belirli ülkeden ürün gönderen firmaların sayısındaki bir düşüş, ürün göndermeyi başarabilen firmaların ortalama talebinde ve satış hasılatlarında artışa sebep olacaktır. Yabancı bir pazardaki satış hasılatının reel döviz kuruna elastikiyeti 0,07 ile Makine sektöründe en düşük ve 0,17 ile Konfeksiyon sektöründe en yüksektir.

Tablo 1. Pazar Seçim Denklemine (1) Parametre Tahminleri

	Gıda		Konfeksiyon		Metal		Makine		Otomotiv	
	NF	F	NF	F	NF	F	NF	F	NF	F
Sabit terim	-3,018*	-3,428*	-3,767*	-3,013*	-1,209*	-1,211*	-0,804*	-0,825*	-1,972*	-1,579*
	-0,001	-0,273	-0,001	-0,202	-0,001	-0,161	-0,001	-0,129	-0,001	-0,187
Döviz kuru	-0,061*	-0,087*	-0,019*	-0,107*	-0,025*	-0,022*	0,002*	-0,007	0,015*	0,015
	0,000	-0,014	0,000	-0,022	0,000	-0,008	0,000	0,006	0,000	-0,009
Birim maliyet	-0,036*	-0,057*	-0,003*	0,051*	-0,030*	-0,025*	0,003*	0,006	0,062*	0,095*
	0,000	-0,008	0,000	-0,010	0,000	-0,010	0,000	-0,008	0,000	-0,012
Pazar büyüklüğü	0,055*	0,031*	0,170*	0,156*	0,043*	0,046*	0,044*	0,027*	0,161*	0,138*
	0,000	-0,008	0,000	-0,008	0,000	-0,007	0,000	-0,005	0,000	-0,008
Önceki dönem	2,050*	2,114*	1,671*	1,703*	1,853*	1,940*	1,745*	1,775*	2,116*	2,156*
	0,000	-0,024	0,000	-0,018	0,000	-0,024	0,000	-0,017	0,000	-0,024
Uzaklık	-0,053*	-0,009	-0,116*	-0,154*	-0,251*	-0,263*	-0,263*	-0,224*	-0,253*	-0,219*
	0,000	-0,036	0,000	-0,028	0,000	-0,021	0,000	-0,016	0,000	-0,024
Yayımlı marjini	0,140*	0,118*	0,186*	0,166*	0,126*	0,105*	0,118*	0,112*	0,115*	0,111*
	0,000	-0,004	0,000	-0,004	0,000	-0,003	0,000	-0,002	0,000	-0,003
Gümrük Tarifesi	-0,032*	-0,047*	-0,067*	-0,122*	0,034*	0,027*	0,009*	0,014	-0,011*	-0,066*
	0,000	-0,018	0,000	-0,021	0,000	-0,015	0,000	-0,013	0,000	-0,021

Not: Bu tablo (1), (2) ve (3) no'lu denklemlerin birlikte tahmin edilmesi sonucu üretilmiştir. NF başlıklı sütunlar gözenemeyen girme yeteneklerinin haric tutulduğu spesifikasyonu F başlıklı sütunlar ise bu yeteneklerin spesifikasyona dahil edildiği modeli belirtmektedir. Parametrelerin standard sapmalar parametrelerin altında verilmiştir. * ve ** sırasıyla %1 ve %5 istatistiksel anlamlılık derecelerini ifade etmektedir. Döviz Kuru, reel ülke parabolimleri arasındaki reel döviz kurunu ifade etmektedir. Birim maliyet firma-zaman seviyesinde birim üretim maliyetini temsil etmektedir. Pazar büyüklüğü değişkeni hedef ülkenin firmanın faaliyette bulunduğu sektörün ürettiği ürünlerde dünyadan yaptığı toplam ithalatı göstermektedir. Önceki dönem değişkeni firmanın bir önceki yılda hedef pazarda bulunup bulunmadığına dair kukla değişkendir. Uzaklık hedef ülke ile Türkiye arasındaki kilometre cinsinden mesafedir. Yayımlı marj firmanın dönem içerisinde bulunduğu ülke sayısını göstermektedir. Gümrük tarifesi firmanın içerisinde bulunduğu sektörün hedef ülkede o yıl içerisinde karşılaştığı ortalama gümrük tarifelerini ifade etmektedir. Değişken tanımlarının detayları Ulu (2014)'te detaylıca verilmiştir.

Birim üretim maliyetlerinin artması Gıda ve Metal sektörlerinde yabancı pazarlara girişi zorlaştırmaktadır. Ancak Konfeksiyon ve Otomotivde pazarlara girişi kolaylaştırdığı görülmektedir. Şirketlerin ürettikleri ürünün kalitelerini gözleyemiyor ve analize dâhil edemiyor oluşumuz bu sonuca sebep oluyor olabilir. Eğer daha kaliteli ürünleri üretmek birim üretim maliyetlerini artırıyorsa daha kaliteli ve birim maliyetleri daha yüksek ürünler üretiyor olmak yabancı pazarlara girişi kolaylaştırabilir. Pazara girişten sonraki cirolara baktığımızda ise birim üretim maliyetlerinin artması tüm sektörlerde ciroları düşürmektedir. Yüzde birlik bir maliyet artışı yüzde 0,762'lik bir ciro azalışıyla en çok Otomotiv sektöründe etki gösterirken 0,038'lik bir azalışla en az Gıda sektöründe etki göstermektedir.

Hedef ülkenin pazar büyüklüğü tüm sektörlerde ilgili pazara girme eğilimini ve girdikten sonraki satış rakamlarını arttırmaktadır. Sonuçlar pazar büyüklüğü ile gözlemlenemeyen firma yetenekleri arasında pozitif bir korelasyona işaret etmektedir. Gözlemlenemeyen firma yeteneklerinin analize dâhil edilmesiyle birlikte cironun pazar büyüklüğüne olan elastikiyeti Gıda, Konfeksiyon, Metal ve Otomotiv sektörlerinde sırasıyla 0,237'den 0,043'e, 0,289'dan 0,109'a, 0,057'den 0,047'ye ve 0,213'ten 0,067'ye gerilemiştir. Bu rakamlar aynı zamanda farklı sektörlerdeki Türk imalatçı firmalarının yabancı pazarlardaki rekabetçiliklerine dair bir sıralamaya da imkân verebilmektedir. Şöyle ki, hedef bir ülkedeki Pazar potansiyelinin iki katına çıkması Konfeksiyon sektörünün o pazardaki cirosunun yüzde 10 büyüyeceğine işaret ederken, aynı boyuttaki bir pazar genişlemesi Gıda sektörü firmaları için yüzde 4'lük bir satış hasılatı artışına sebep olacaktır. Bu rakamlar Konfeksiyon sektöründeki Türk firmalarının Gıda sektöründeki Türk firmalarına kıyasla buldukları yabancı pazarlarda daha rekabetçi oldukları ya da daha yüksek bir pazar gücüne sahip oldukları şeklinde de yorumlanabilir.

Bir pazarda önceki dönemde bulunmuş olmak tüm sektörlerde cari dönemde de bulunmayı kolaylaştırmaktadır. Pazara girmenin batık maliyetleri, örneğin dağıtım kanallarını öğrenmek, paketleme ve hukuki süreçler vb. bu etkinin temelini teşkil edebilir. Gözlemlenemeyen firma yetenekleri modele tanıtıldığı zaman, geçmiş dönemde aynı pazarda bulunmuş olmanın etkisi tüm sektörlerde az bir miktarda olsa yukarı yönlü değişmektedir. Bu durum firma yeteneklerinden en az birinin pazarda daha önce bulunmuş olma değişkeniyle negatif bir korelasyona sahip olduğunu göstermektedir. Eğer bu yetenekler firmaların yabancı pazarlara girerken karşılaştıkları engelleri aşmakta batık maliyetleri azaltmakta etkili oluyorsa o zaman parametredeki artış gayet makul bir artış olarak değerlendirilebilir. İlaveten, beklenebileceği üzere, hedef ülke ile aradaki coğrafi mesafenin büyümesi hedef ülkeye mal satmayı zorlaştırmaktadır.

Daha fazla sayıda pazarda bulunuyor olmanın ölçeğe göre artan bir geri dönüşü olup olmadığını incelediğimiz zaman sektörden sektöre değişimle beraber firmanın yeni pazarlardaki talebi içerisinde bulunulan her bir pazar için yüzde 1 ile yüzde 3 arasında artmaktadır. Gözlemlenemeyen firma yeteneklerinin analize eklenmemesinin sebep olabileceği içsellik probleminin etkileri bu parametrenin tahmininde de kendini göstermektedir. Eğer bu yetenekleri analize eklemesek sinerjik etkiyi sektörler göre değişen şekilde yüzde 7 ile yüzde 11 aralığında tespit ediyoruz. Talep şokları ile daha çok sayıda farklı pazarda bulunmanın sinerjik etkisi arasında pozitif bir korelasyon beklendiği için muhtemel tahminler gözlemlenemeyen firma yeteneklerinin hariç tutulduğu analizlerde hem pazar seçme denklemlerinde hem de pazardan elde edilen ciroların denkleminin tahmininde yukarı doğru yanlı olmaktadır. Gümrük tarifelerinin artması Gıda, Tekstil ve Otomotiv sektörlerinde yabancı pazarlara girişi zorlaştırmaktadır. Metal ve Makine imalatında anlamlı bir etki tespit edilememiştir.

Tablo 2. Satış Hasılatı Denkleminin (2) Parametre Tahminleri

	Gıda		Konfeksiyon		Metal		Makine		Otomotiv	
	NF	F	NF	F	NF	F	NF	F	NF	F
Sabit terim	8,126*	9,894*	4,699*	7,629*	6,230*	6,467*	5,771*	8,078*	-2,569*	1,558*
	-0,007	-0,083	-0,009	-0,104	-0,008	-0,105	-0,005	-0,077	-0,007	-0,129
Döviz kuru	0,052*	0,096*	0,155*	0,174*	0,069*	0,090*	0,053*	0,070*	0,055*	0,102*
	0,000	-0,004	-0,001	-0,005	0,000	-0,004	0,000	-0,002	0,000	-0,003
Birim maliyet	0,033*	-0,038*	-0,195*	-0,148*	-0,334*	-0,343*	-0,301*	-0,205*	-0,934*	-0,762*
	-0,001	-0,006	-0,001	-0,008	-0,001	-0,009	0,000	-0,006	-0,001	-0,011
Pazar büyüklüğü	0,237*	0,043*	0,289*	0,109*	0,057*	0,047*	0,068*	-0,003	0,213*	0,067*
	0,000	-0,005	0,000	-0,005	0,000	-0,005	0,000	-0,003	0,000	-0,004
Yayımlı marjini	0,115*	0,029*	0,079*	0,007*	0,070*	0,013*	0,101*	0,008*	0,092*	0,010*
	0,000	-0,002	0,000	-0,002	0,000	-0,002	0,000	-0,001	0,000	-0,002

Not: Bu tablo (1), (2) ve (3) no'lu denklemlerin birlikte tahmin edilmesi sonucu üretilmiştir. NF başlıklı sütunlar gözlemlenemeyen firma yeteneklerinin hariç tutulduğu spesifikasyonu F başlıklı sütunlar ise bu yeteneklerin spesifikasyona dahil edildiği modeli belirtmektedir. Parametrelerin standart sapmalar parametrelerin altında verilmiştir. * ve ** sırasıyla yüzde 1 ve yüzde 5 istatistiksel anlamlılık derecelerini ifade etmektedir. Döviz Kuru, reel ülke parabolimleri arasındaki reel döviz kurunu ifade etmektedir. Birim maliyet firma-zaman seviyesinde birim üretim maliyetini temsil etmektedir. Pazar büyüklüğü değişkeni hedef ülkenin firmanın faaliyette bulunduğu sektörün ürettiği ürünlerde dünyadan yaptığı toplam ithalatı göstermektedir. Yayımlı marj firmanın dönem içerisinde içerisinde bulunduğu ülke sayısını göstermektedir. Değişken tanımlarının detayları Ulu (2014)'te detaylıca verilmiştir.

Bu çalışmadaki firmaların ihracat rakamlarının gözlemlenebilen değişkenler tarafından açıklanamayan kısmının araştırmacı tarafından gözlemlenemeyen firma yeteneklerinin ülke ve zamanla etkileşimini ile firma-ülke-zaman seviyesindeki belirsizlik şokları arasında ayrıştırılması sektörler ve pazar ülkeler arasında sistematik farklılaşmalara işaret etmiştir. İlk olarak, teknoloji yoğunluğu nispeten daha düşük olan Gıda ve Konfeksiyon sektörlerinde ve kişi başına düşen milli geliri daha düşük olan ülkelere gerçekleşen ihracatta modelin gözlemlenebilen değişkenlerinin açıklayamadığı varyansın büyük bir kısmı belirsizlik şokları tarafından açıklanmaktadır ve gözlemlenemeyen firma yeteneklerinin payı düşüktür. Ancak Makine ve Otomotiv gibi

daha teknoloji yoğun sektörlerde ve kişi başına geliri daha yüksek ülkelerde firmaların ihracat rakamlarının modelin gözlemlenebilen değişkenlerin açıklayamadığı kısmının büyük bir kısmı gözlemlenemeyen firma yetenekleri tarafından açıklanırken belirsizlik şokları sadece düşük bir kısmı açıklayabilmektedir. Dolayısıyla bu sektörlerde ve pazarlarda ihracat performansını arttırmak için firma yeteneklerini teşvik ederken teknoloji yoğunluğu daha az olan sektörlerde ve kişi başına milli geliri düşük olan ülkelerde firmaların bu pazarlara giriş maliyetlerini düşürücü teşvikler uygulamak daha uygun olacaktır. Zira bu alanlarda ihracat performansını firma yeteneklerinden ziyade belirsizlik şokları belirleyecektir.

Analiz sonuçlarından biri de modelde gözlenebilen değişkenlerle açıklanamayan artık varyansın gözlenmeyen firma yetenekleri ile belirsizlik şokları şeklinde ayrıştırılmasına imkân tanınmasıdır. Bu ayrıştırma ilginç bulgular ortaya çıkartmaktadır.

Ülkemiz de dâhil olmak üzere pek çok ülke çeşitli teşviklerle ülkelerinin ihracat rakamlarını arttırmaya çalışmaktadır.

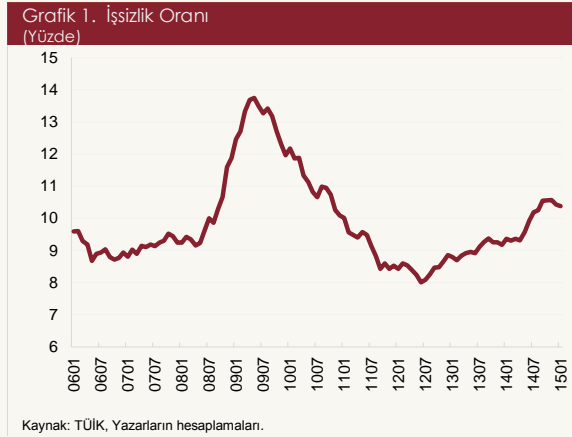
Kaynakça

Ulu, M. F. (2014), "Firmaların Yabancı Pazarları Seçme Dinamiklerinde Heterojenlik ve Belirsizlik ", TCMB Çalışma Tebliği, No:14/01.

Kutu
4.5

Türkiye'de İşsizliğin Akım Dinamikleri

İşsizlik oranı 2006 yılı ile 2008 yılı ilk yarısı arasında görece olarak durağan seyretmiş, 2008 yılı ortalarında artmaya başlamış ve bu artış 2009 yılının ortalarında yerini azalma eğilimine bırakmıştır. Bu eğilim 2012 yılının ortalarına kadar devam etmiştir. İşsizlik oranında 2012 yılı ortalarından itibaren, belirli dönemlerde azalmalar gözlemlenmekle beraber, artan bir seyir izlenmektedir (Grafik 1). Bu kutunun amacı işsizlik oranında gözlemlenen seyri akım dinamikleri aracılığı ile incelemektir.

İşsizliğin bir dönemden diğerine değişmesi işsizliğe istihdamdan ve işgücü dışından akımlardaki (girişler) değişimden ve/veya işsizlikten istihdama ve işgücü dışına doğru akımlardaki (çıkışlar) değişimden kaynaklanabilir. Dolayısıyla, işsizlik dinamiklerinin anlaşılması için işsizliğe giriş ve işsizlikten çıkışların zaman içindeki seyri incelenebilir. Bu ilişki matematiksel olarak aşağıdaki işsizlik değişim denklemiyle gösterilmiştir.

$$\dot{U}_{t+\tau} = (L_{t+\tau} - U_{t+\tau})s_t + (N_{t+\tau} - L_{t+\tau})a_t - U_{t+\tau}f_t.$$

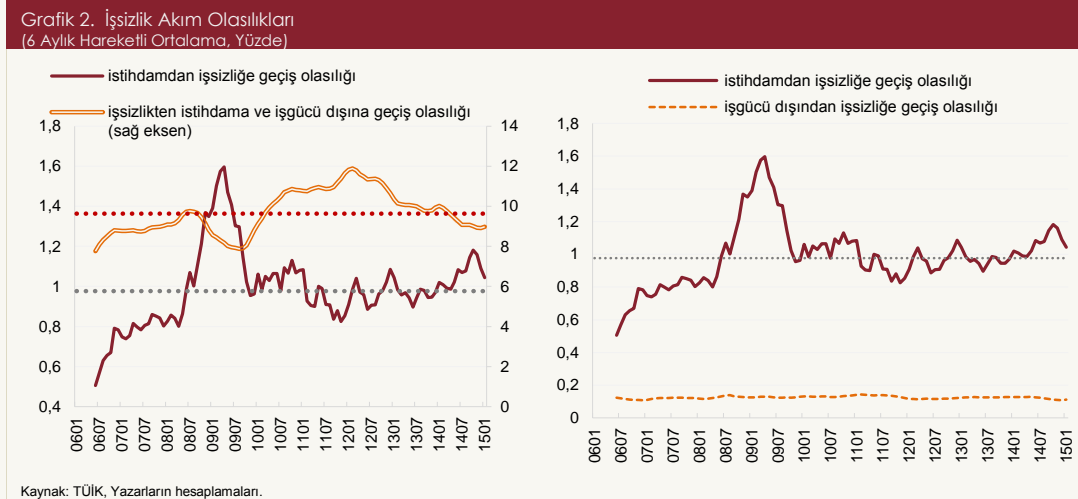
Yukarıdaki denklemde $U_{t+\tau}$, $t + \tau$ zamanındaki işsizliği, $\dot{U}_{t+\tau}$ işsizlikteki değişimi, $L_{t+\tau}$ aynı zamandaki işgücünü ve $N_{t+\tau}$ aynı zamandaki nüfusu göstermektedir. Buna göre, işsizlikteki değişimin üç kaynağı vardır: istihdam edilenlerin (işgücünde olup işsiz olmayanlar) s_t oranı istihdamdan işsizliğe geçebilir, işgücü dışındakilerin a_t oranı işsizliğe girebilir ve işsizlerin f_t oranı işsizlikten çıkabilir. İşsizlikten çıkanlar istihdama veya işgücü dışına gidebilirler.³ Denklemde de görüleceği gibi işsizliğe giriş ($s_t + a_t$) ve çıkış (f_t) oranlarının işsiz stoğu üzerindeki etkisi birbirine zıt yönlüdür. İşsizliğe girişlerdeki artış işsizliği artırıcı, işsizlikten çıkışlardaki artış ise işsizliği azaltıcı yönde etki yapmaktadır.

Türkiye için işsizliğe giriş ve çıkış oranları yukarıdaki denklem üzerinden Şengül (2014) ve Şengül ve Taşçı (2014) makalelerinde kullanılan yöntemle hesaplanmaktadır. Bu hesaplama için işgücü sayısı, nüfus, süresine ve nedenine göre işsiz verisine ihtiyaç vardır. Bu veri için TÜİK'in yayınladığı Hanehalkı İşgücü Anketi (HİA) sonuçları kullanılmıştır. Veriler 2005 yılı Ocak ayı ile 2015 yılı Ocak ayı arasındaki dönemi kapsamaktadır. Analiz sonucu elde edilen akım (giriş-çıkış) oranları 2006 yılı Ocak ayı ve sonrasını kapsamaktadır.

³ Bu denklem işsizlikten çıkışları varış noktasından bağımsız olarak modellemektedir. Bunun nedeni analizde kullanılan veride işsizlikten çıkışların istihdama mı yoksa işgücü dışına mı olduğunun ayrıştırılmamasıdır.

Grafik 2 analiz sonucu elde edilen akım olasılıklarını göstermektedir. Türkiye'de işsizlikten çıkış olasılığı 2006 – 2014 yılları arasında aylık ortalama yüzde 10, istihdamdan işsizliğe geçiş olasılığı ortalama yüzde 1'dir. Bu ortalama değerler ABD gibi dinamik işgücü piyasası olan ekonomilere göre düşük olmakla beraber Kıta Avrupası ülkelerinin ortalama değerlerine yakındır (Elsby, Hobijn, Şahin (2013)). İşsizlikten çıkış olasılığı örneklemin başından 2008 yılı ortalarına kadar artma eğiliminde olmakla beraber uzun dönem ortalamasının altında seyretmiş, 2008 yılı ikinci yarısından 2009 yılı ortalarına kadar düşmüş, yılının ikinci yarısından itibaren ise artmaya başlamıştır. Bu artış 2012 yılının ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. İşsizlikten çıkış olasılığı bu tarihten itibaren azalmaya başlamakla beraber, 2014 yılının ilk çeyreğine kadar uzun dönem ortalamasının üzerinde seyretmiştir.

İstihdamdan işsizliğe geçiş olasılığı örneklemin başında artış eğilimindedir. Bu artış 2008 yılının ikinci yarısında daha da hızlanmıştır. 2009 yılı ortasına varmadan işsizliğe istihdamdan giriş oranı hızlı bir şekilde düşmüş, yıl sonunda uzun dönem ortalamasına yakınsamış ve bir süre bu ortalama etrafında dalgalı bir seyir izlemiştir. 2014 yılının ikinci yarısında istihdamdan işsizliğe geçiş oranı artarak uzun dönem ortalamasının üzerinde seyretmiştir. İşgücü dışından işsizliğe geçiş oranı istihdamdan işsizliğe geçiş oranına göre oldukça düşüktür. Bu seri örnekleme boyunca uzun dönem ortalaması etrafında dalgalı bir seyir izlemektedir.

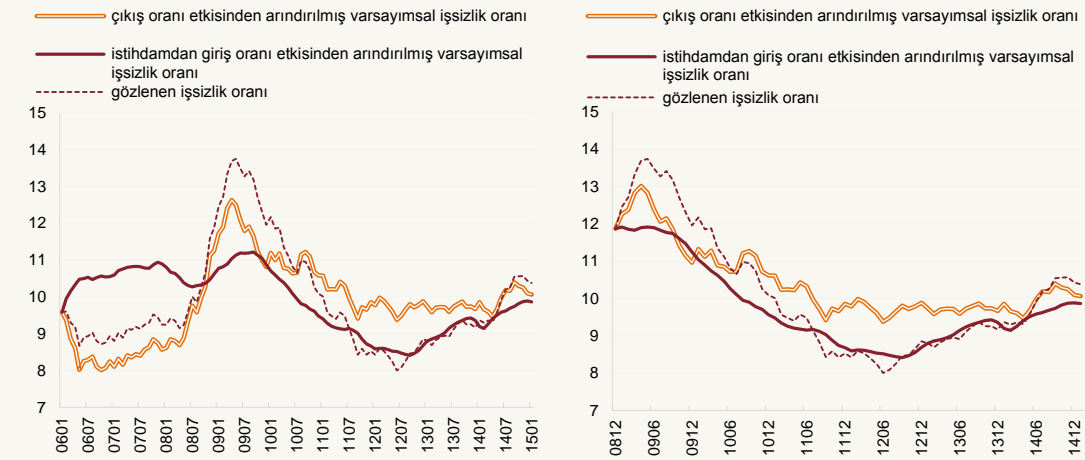
Yukarıdaki işsizlik değişim denklemi kullanılarak bir sonraki dönemin işsizlik oranı bu dönemin işsizlik oranı ve akım oranlarının fonksiyonu olarak elde edilebilir.⁴ Bu yeni denklem kullanılarak işsizlik ile diğer işgücü evreleri (istihdam ve işgücüne dahil olmayanlar) arasındaki akım oranlarının alternatif patikalarının ima ettiği varsayımsal işsizlik oranı zaman serileri elde edilebilir. Dolayısıyla işsizliğe giriş çıkış oranlarının uzun dönemli ortalamaları etrafında yaptıkları hareketlerin, işsizliğin kendi uzun dönemli ortalaması etrafındaki seyrini nasıl etkilediğini incelemek mümkündür. İşsizlikten çıkış oranının uzun dönemli ortalaması etrafında yaptığı hareketlerden arınmış işsizlik oranı serisi, işsizlikten çıkış oranının örnekleme boyunca kendi uzun dönem ortalaması düzeyinde sabit seyrettiği, diğer geçiş oranlarının ise gözlenen değerlerini aldığı varsayımıyla oluşturulan varsayımsal işsizlik oranı serisidir. Bu şekilde bulunmuş işsizlik oranı serisi ile gözlenen işsizlik oranı

⁴Bu denklemler Şengül (2014) ve Şengül ve Taşçı (2014) makalelerinde mevcuttur.

arasındaki fark işsizlikten çıkışlarda yaşanan salınımlardan kaynaklanmaktadır. Benzer şekilde, istihdamdan işsizliğe geçiş oranının kendi uzun dönem ortalamasında sabit seyrettiği ve diğer oranların gözlenen değerlerini aldığı varsayımıyla hesaplanan varsayımsal işsizlik oranı istihdamdan işsizliğe giriş oranının etkisinden arınmış varsayımsal işsizlik oranını verir.⁵

Grafik 3 bu iki farklı senaryo analizinin ima ettiği varsayımsal işsizlik oranı ile gözlenen işsizlik oranını göstermektedir. Kriz dönemine kadar işsizlikten çıkışlar işsizliği artırıcı, girişler ise düşürücü yönde etki etmiştir. Bu dönemde çıkış oranları da giriş oranları da uzun dönem ortalamalarının altındadır ve her iki oran da artış göstermektedir. İki farklı yönde görece dengeli akımlar işsizliğin bu dönem fazla hareket etmesini engellemiştir. 2008 yılının ikinci yarısına gelindiğinde ise işsizlikten çıkışlar da işsizliğe girişler de işsiz stoğunu artırıcı yönde hareket etmeye başlamıştır. Akım etkisinden arındırılmış varsayımsal işsizlik oranları bu dönemde gözlenen işsizlik oranının altındadır. İşsizliğe giriş oranı etkisinden arındırılmış işsizlik oranı ile gözlenen değer arasındaki fark, işsizlikten çıkış oranı etkisinden arındırılmış işsizlik oranı ile gözlenen değer arasındaki farktan daha fazladır. Bu durum, işsizlikte 2009 yılı civarında gözlemlenen artışta istihdamdan işsizliğe geçişlerdeki artışın daha belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. 2009 yılı sonrasında işsizlikteki düşüşte ise işsizlikten çıkışlardaki yüksek seyrin önemli katkısı olmuştur.

Grafik 3. Akım Oranlarının İşsizliğe Etkisi (Yüzde)

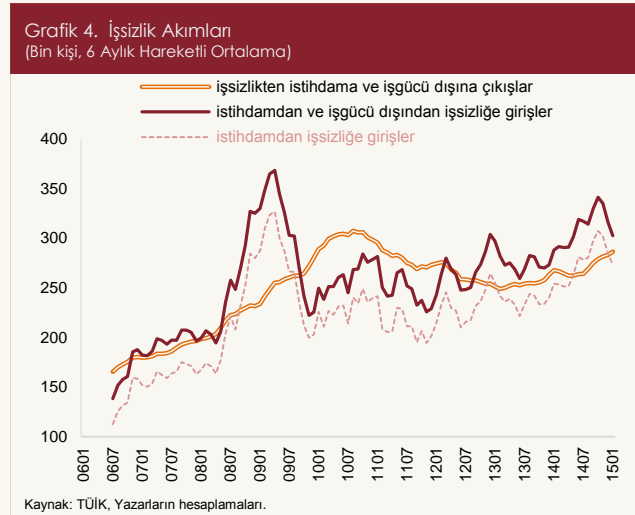

Kaynak: TÜİK, Yazarların hesaplamaları.

Grafik 3'ün sağ panelinde aynı analizler 2008 yılının Aralık ayından itibaren yapılmıştır. Burada da 2010 yılının ikinci yarısına kadar her iki akım oranının da işsizliği artırıcı yönde katkı yaptığı teyit edilmektedir. Bu tarihten sonra ise işsizlikten çıkışlardaki görece yüksek seyrin işsizlik oranını azaltıcı yöndeki etkisi baskındır. 2010 yılının sonlarından 2014 yılının ilk çeyreğine kadar işsizliğin seyrini istihdamdan işsizliğe geçişlerdeki hareketten ziyade işsizlikten çıkışlardaki (uzun dönem ortalamalarına göre) hareketler belirlemiştir. 2014 yılının ilk çeyreğinden sonra ise bu durum tersine dönmüş, istihdamdan işsizliğe geçiş oranı daha belirleyici olmuştur.

⁵ Aynı şekilde işgücü dışından işsizliğe geçişlerin kendi uzun dönem ortalamasında sabit seyrettiği senaryo da değerlendirilmiş ve bu durumda oluşacak varsayımsal işsizlik oranı ile gözlenen işsizlik oranı arasında bahse değer fark olmadığı görülmüştür.

Analizin şimdiye kadarki kısmı işsizliğe giriş çıkışları oransal olarak incelemiştir. İşsizliğin zaman içindeki hareketini gösteren yukarıdaki işsizlik değişim denklemini kullanarak işsizliğe giriş çıkışları kişi sayısı ile ifade etmek de mümkündür.⁶ Grafik 4 işsizlik ile istihdam ve işgücüne dahil olmayanlar arasındaki geçişleri kişi sayısı cinsinden göstermektedir. Akım oranları analizi ile uyumlu olarak, 2008 yılı ortalarına kadar işsizliğe hem giren hem de çıkan kişi sayısı birbirine yakın seyretilmekte ve zaman içinde artmaktadır. 2008'in ikinci yarısından itibaren işsizliğe giren kişi sayısının ivmelenecek arttığı görülmüş ve 2009 yılı ortalarında işsizliğe girişler benzer bir ivmeyle azalmaya başlamıştır. 2010 ve 2011 yıllarında görece yatay seyreden işsizliğe giren kişi sayısında 2012 yılından itibaren artış eğilimi gözlenmektedir. İşsizlikten çıkışlar 2010 yılı ortalarına kadar artış eğilimini sürdürmüştür. İşsizlikten çıkan kişi sayısında 2011 ve 2012 yıllarında azalma görülmüş, 2013 yılının başından itibaren artış başlamıştır. 2012 yılının ikinci yarısından itibaren işsizliğe girenlerin sayısı işsizlikten çıkanların sayısının üzerindedir.

Kaynakça

- Elsby, M. Hobijn, W. B. ve Şahin, A. (2013), "Unemployment Dynamics in the OECD", *Review of Economics and Statistics* 95 (2), 530-548.
- Şengül, G. (2014), "Ins and Outs of Unemployment in Turkey", *Emerging Markets Finance and Trade*, 50(3), 28-44.
- Şengül, G. ve Taşçı, M. (2014), "Unemployment Flows, Participation and the Natural Rate for Turkey", TCMB Çalışma Tebliği, No:14/35.

⁶İşçi akımları denkleminin türetilmesi için Elsby, Hobijn ve Şahin (2013) makalesine bakılabilir.

